

PARAFIA STARY TARG NA PRZESTRZENI WIEKÓW (XIII–XXI)

W tym roku, czyli w 2006, parafia Stary Targ uroczysto obchodzi 100-lecie przebudowy kościoła parafialnego, ponieważ w latach 1905–1906 nadano mu obecną formę na planie krzyża greckiego z wieżą¹. Jakkolwiek to wydarzenie jest niezmiernie ważne dla współczesnych mieszkańców całej parafii starotarskiej, ponieważ każdego dnia korzystają z dobrodziejstwa uratowanego i ubogaconego wówczas kościoła, to wydaje się bardzo uzasadnionym wyakcentowanie faktu, że również w tym roku należy kommemorować (*commemoratio* — przypomnienie; wspomnienie) inny brzemienny jubileusz. Jest on bowiem źródłem wszystkich innych działań kościelnych na tym terenie aż po dzień dzisiejszy. Chodzi o to, aby dzisiejsi wierni tej parafii cofnęli się o około 800 lat wstecz, kiedy przedstawiciele Kościoła dotarli w ten rejon, aby głosić Ewangelię Chrystusową. W 1204 r., w pobliskim Pruskim Targu (Przezmark) w Pomezanii, pojawili się cystersi z Łekna Wielkopolskiego szukający grobu św. Wojciecha, którzy stwierdzili, że gościnni Prusowie, przetrzymujący zakonników, byli dojrzałi do przyjęcia chrześcijaństwa. Dnia 26 października 1206 r. opat Gotfryd uzyskał w Rzymie zezwolenie na głoszenie wiary Chrystusowej wśród Prusów². Po jego potępieniu przez kapitułę cysterską, a także po śmierci mnicha Filipa w 1213 r., na czele misji pruskiej stanął Chrystian, pierwszy opat tutejszego konwentu cysterskiego. Na skutek jego działań chrześcijaństwo przyjęli dwaj wodzowie pruscy — Surwabuno z Lubawy i Warpod z Lanzanii, którzy zostali ochrzczeni w Rzymie. Wówczas też, w lutym 1216 r., opat Chrystian został mianowany biskupem Prus, ponieważ w listopadzie tego roku wystąpił jako taki w Kamieniu Pomorskim³. Za pozwoleniem księcia pomorskiego Mściwoja I († 1.05.1220) urządził stolicę i opactwo w Zantyrze koło Sztumu, skąd prowadził działalność misyjną w rejonie Postolina, Sztumu i Malborka, powołując

¹ A. Zinkiewicz-Ryndziewicz, Z. Ryndziewicz, *Wczesnogotycki kielich w Starym Targu*, w: *Roczniki Historyczne*, t. XXXII, z. 4, 1984, s. 77.

² J. Powierski, *Dzieje ziemi pastęckiej do schyłku XIII w.*, w: *Pastęk z dziejów miasta i okolic 1297–1997*, Pastęk 1997, s. 122–123, 157–158; M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach*, Gdańsk 1988, s. 85–90.

³ J. Wiśniewski, *Kościoty i kaplice na terenie byłej diecezji pomezkańskiej 1243–1821* (1992), Elbląg 1992, s. 20, przyp. 24.

do istnienia trzy parafie: w Postolinie, Starym Targu i Żuławce (Sztumskiej)⁴. Najpóźniej zatem w 1216 r. w Starym Targu erygowano parafię, ale przyjęcie chrześcijaństwa przez tutejszych mieszkańców (pruskich i polskich Pomezanów) nastąpiło już w pierwszej fazie misji cysterskiej, czyli na przełomie 1205/1206 r. Zapewne już wówczas w starotarskim ośrodku handlowym zorganizowano stałą placówkę kultu (kaplicę), którą obsługiwał odwiedzający lub na stałe przebywający tutaj mnich cysterski. W związku z tym ośmielam się sugerować, że w tym roku przypada przede wszystkim wielki jubileusz 800-lecia duszpasterstwa katolickiego w Starym Targu, tak jak w pobliskim Postolinie⁵.

I. GRANICE PARAFII

Wprawdzie w Starym Targu funkcjonowała parafia, ale dopiero niemal siedemdziesiąt lat później, czyli w latach 1271–1276, komtur dzierzgoński Herman von Schönberg (1268–1271 oraz 1275–1276) osadził wieś na prawie chełmińskim, a jego kolejny następca na urzędzie Henryk von Schenkenberg (1294) uposażył parafię sześcioma włókami ziemi⁶, ponieważ wieś była lokowana na 60 włókach.

Pierwsza wzmianka o granicach parafii pojawiła się w czasie wizytacji biskupiej w 1647 r., w której stwierdzono, że na jej terytorium leżały następujące wsie: „Starytarg, Tropy, Waplewo, Ramuły, Tilendorf”⁷. Wówczas kościół parafialny był bardzo zniszczony wewnątrz, być może dlatego najpóźniej w 1690 r. doszło do fuzji parafii Nowy Targ i Stary Targ, ponieważ w czasie wizytacji w 1698 r. potwierdzono, że Nowy Targ był filią starotarską. Zatem teren tej parafii został powiększony o następujące wsie: Nowy Targ, Kątki, Krastudy i Minięta⁸. W czasie wizytacji przeprowadzonej 9 maja 1749 r. potwierdzono, że do parafii należał kościół — *Ecclesia in Villa Nowytarg*, a na jej krańcach *in Villa Waplewo* funkcjonowało prywatne oratorium (kaplica) w rezydencji Józefa Bagniewskiego (w latach 1731–1745). Z tego powodu ta kaplica nie była podporządkowana kościołowi parafialnemu, ale też dlatego nie mogli się w niej gromadzić wierni na nabożeństwa, stąd była pozbawiona dzwonów⁹. Wówczas do parafii należało

⁴ A. Czachorowski, *Uposażenie i organizacja klasztoru norbertanek w Żukowie od XIII do połowy XV wieku*, Toruń 1963, s. 7, 59–60; A. Semrau, *Die Orte und Fluren im ehemaligen Gebiet Stuhm und Walamt Bonhof (Konturai Marienburg)*, w: *Mitteilungen des Copernicus-Vereins*, t. 36, 1928, s. 115, 150 i nn.; J. Wiśniewski, *Sredniowieczna sieć miejsc sakralnych — kościołów parafialnych, filialnych i kaplic — na terenie diecezji pomezaniańskiej*, w: *Z przeszłości Elbląga*, pod red. A. Grotha, Koszalin 1999, s. 11.

⁵ Postolin obchodził ten znakomity Jubileusz 18 czerwca 2006 r., jako 770-lecie parafii (sic!?), a winien obchodzić 800-lecie duszpasterstwa.

⁶ *Państwo Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne od XIII do XVI wieku*, Toruń 2000, s. 108; J. Wiśniewski, *Kościoty i kaplice*, s. 395.

⁷ Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, *Culmensia et Pomesaniensia* (dalej = ADP), C 16, *Compendium ecclesiarum dioecesis Culmensis et Pomesaniae... 1647*, k. 49v; *Visitaciones ecclesiarum diocesis Culmensis et Pomesaniae ac Andrea Leszczyński episcopo a 1647 factae*, wyd. A. Pobłocki, Toruń 1900, t. IV, s. 141.

⁸ ADP, C 31, *Acta acticata... 1699–1712*, k. 985–986; J. Wiśniewski, *Kościoty i kaplice*, s. 314–315.

⁹ ADP, C 54, *Acta Generali Vistitatione* (1749–1756), k. 749, 757.

siedem wsi: „Starytarg, Waplewo, Waplewko, Tylandorff, Ramoty, Tropy” oraz Nowy Targ z przyległymi wsiami¹⁰. W 1785 r. potwierdzono, że proboszczowi w Starym Targu podlegały wsie Stary Targ i Nowy Targ, „Kastudy, Kontki, Trupy, Waplewo, Tylandorff”¹¹. Tak pozostało do czasów po II wojnie światowej. W czasie wizytacji dziekańskiej z 25 listopada 1957 r. zapisano, że oprócz kościoła parafialnego, do parafii należała filia w Nowym Targu oraz „w miejscowości Waplewo Wielki”, gdzie „znajduje się kaplica publiczna, w której od czasu do czasu odprawiane jest nabożeństwo”¹². Tak było przez następne lata, co odnotowywano w protokołach wizytacyjnych. W 1967 r. w skład parafii starotarskiej wchodziły wsie: Stary Targ, Kątki, Ramoty, Tropy, Waplewo i Nowy Targ, ponieważ Krastudy znalazły się w granicach parafii Mikołajki Pomorskie, a Minięta w parafii w Krasnej Łące. W czasie wizytacji w 1975 r. biskup wizytator sugerował, aby „poprosić Księdza Biskupa Warmińskiego o przekazanie Nowego Targu parafii Krasna Łąka, aby duszpasterze ze Starego Targu mogli się bardziej skupić w pracy nad Waplewem”¹³. Natomiast po utworzeniu parafii w Waplewie dnia 1 lipca 1990 r. również tę wieś wyłączono z parafii starotarskiej¹⁴. Szczegółowa informacja o okręgu parafialnym pojawiła się w protokole wizytacyjnym z 27 października 1985 r., w którym odnotowano: „parafianie w Starym i Nowym Targu oraz Tropach są rolnikami i robotnikami, w Kątkach rolnikami, w Starym Dworze pracownikami PGR, w Waplewie i Ramotach pracownikami POHZ i Bacutilu”. Jednocześnie biskup J. Wojtkowski wskazał, że „na terenie parafii są dwie kapliczki przydrożne, kilkanaście krzyży. Ich wartość artystyczna i zabytkowa jest raczej mała, ale stan utrzymania jest dobry, gdyż stoją na prywatnych posesjach”. Wówczas także biskup polecał wybudować „punkt katechetyczny z mieszkaniem w Waplewie Wielkim, jako przyszłą plebanię nowej parafii”¹⁵. Po erygowaniu parafii w Waplewie w dniu 1 lipca 1990 r., nowy proboszcz zorganizował tymczasową kaplicę w Tropach Sztumskich, o czym pisał biskup J. Wysocki w protokole z 26 maja 1998 r.¹⁶.

II. ŚWIĄTYNIA PARAFIALNA

W związku z erygowaniem w 1216 r. parafii w Starym Targu, wcześniej musiała tutaj istnieć pierwsza kaplica, w której gromadziła się okoliczna ludność. To miejsce sprawowania kultu i udzielania sakramentów świętych było podstawą do formalnego utworzenia tutaj parafii przez biskupa pruskiego Chrystiana. Najprawdopodobniej ta świątynia istniała i funkcjonowała w czasie traktatu

¹⁰ Tamże, k. 749, 757.

¹¹ Tamże, C 67, *Descriptio dioecesis... 1785*, k. 272.

¹² Kancelaria Parafii Stary Targ (dalej = KPST), *Wizytacje kanoniczne. Parafia Stary Targ [1957–1998]*, k. 3v.

¹³ Tamże, *Wizytacje kanoniczne*, k. 38.

¹⁴ *Spis duchowieństwa i parafii diecezji warmińskiej 1967*, Olsztyn 1967, s. 178.

¹⁵ KPST, *Wizytacje kanoniczne*, k. 46.

¹⁶ Tamże, k. 54v — poprzednią wizytację, dnia 16 września 1993 r., przeprowadził biskup Andrzej Śliwiński, który nie miał zwyczaju pozostawiać w parafiach protokołów wizytacyjnych, ani nawet zaleceń.

dzierzgońskiego (7 lutego 1249), skoro zobowiązano w nim Prusów do wybudowania 13 kościołów, w tym m.in. w Postolinie, gdzie zapewne kościół zniszczono w czasie działań powstańczych¹⁷. Te budowle drewniane nie cieszyły się długim „żywotem”, dlatego zapewne budowano kolejne. Dopiero około 1325 r. w Starym Targu wybudowano kościół gotycki *tit. Ss. Simonis et Judae Apostolorum*. Wówczas też otrzymał on kielich, wykonany w Malborku przez artystę „doskonale znającego zasób form artystycznych zachodnich prowincji niemieckich”¹⁸. W 1647 r. tutejszy kościół określono jako „budynek murowany, jednonawowy z wieżą, w górnej części drewnianą i z dobrą, lecz wilgotną zakrystią”¹⁹. Starotarska dzwonnica była *media pars murata*, a w górnej części drewniana, w której wówczas wisiały trzy dzwony²⁰. Ta świątynia została zniszczona w czasie drugiej wojny szwedzkiej, chociaż zdążono ukryć pod jej posadzką najcenniejsze precjoza. Natomiast tuż po wojnie przystąpiono do jej odbudowy. Tutejszy cmentarz nie był wprawdzie ogrodzony, to jednak w 1647 r. stała tam kostnica w dobrym stanie²¹. Biskup wizytator, w dekrete reformacyjnym z 5 maja 1724 r., pochwalił fakt wspaniałego utrzymywania świątyni parafialnej (zalecając odbudowę zabudowań plebańskich). Ponadto, polecił proboszczowi i prowizorom kościelnym położenie (gdzie brakowało) kosztownej podłogi ceglanej w kościele, tak jak w prezbiterium — *lateribus ad normam Minoris Chori construnt*. Biskup niepokoił się o dalszy remont dachu świątyni, którego *trabium vulgo balkowy murłatow* całego kościoła były zniszczone. Polecił, aby proboszcz nawoływał bardzo często z ambony do *Nobilibus et Honestis Parochianis* o składanie dobrowolnych ofiar na remont dachu kościelnego — *ex Ambona piam Collectam et liberalitatem pro restauratione tecti Ecclesiastici inculcet*. Tymczasem biskup informował, że niezwłocznie skieruje swoją pisemną rekomendację *ad Illrimum Dominum Palatinum Mariaegurgen. Praefectum Christburgensem*²². Ponadto, tym samym dekretem reformacyjnym, biskup polecił parafianom wsi szlacheckich — *per Gnosos Parochianos Villarum Nobilium* ogrodzenie cmentarza i jego konserwację. Przypomniawszy również, że *Possessores Bonorum* — właściciele dóbr byli zobowiązani do uczestniczenia w tych pracach, tak jak to było w zwyczaju w wielu parafiach²³. W czasie wizytacji przeprowadzonej 9 maja 1749 r. potwierdzono tytuł kościoła, zaznaczając, że data jego konsekracji była nieznaną — *quod sit Consecrata incertum est*. Jak wspomniano wówczas w protokóle, tutejsza świątynia była zbudowana z kamienia polnego, a jej rozmiary mierzone w krokach wynosiły: 10×30 *passuum* (podwójny krok = 1,47 m). Wówczas dach kościoła pokrywała dachówka ceglana niedawno położona — *non pridem noviter datum positumque*, a ściany i okna były w dobrym

¹⁷ J. Wiśniewski, *Średniowieczna sieć miejsc sakralnych*, s. 11–12.

¹⁸ A. Zinkiewicz-Ryndziewicz, Z. Ryndziewicz, *Wczesnogotycki kielich*, s. 103.

¹⁹ ADP, C 16, *Compendium... 1647*, k. 49v; *Visitationes... 1647*, s. 141; A. Zinkiewicz-Ryndziewicz, Z. Ryndziewicz, *Wczesnogotycki kielich*, s. 79.

²⁰ ADP, C 16, *Compendium... 1647*, k. 49v; *Visitationes... 1647*, s. 141.

²¹ ADP, C 16, *Compendium... 1647*, k. 49v; *Visitationes... 1647*, s. 141.

²² ADP, C 38, *Decreta refondionis Visitationis Generali Krettovianae ab anno 1724 ad annum 1730*, k. 102v.

²³ Tamże.

stanie — *Parietes et Fenestrae sunt bonae*. Natomiast wieża w połowie drewniana wymagała całkowitej naprawy, chociaż posiadała dobrą dachówkę, ale nieznaczono czy była to dachówka ceramiczna czy dębowa. Wizytator potwierdził, że w wieży nadal wisiały trzy dzwony — *in Campanili sunt Campanae pendentes tres secure*²⁴. Podłoga świątyni była wykonana z cegieł, chociaż nie cała, bo w niektórych miejscach jej nie było — *alibi nullum est*, a koło ołtarza i na środku wymagała już naprawy — *sed tantum circa Altaria et per medium Templi igq. indiget reparatione*. Obok ołtarza wielkiego znajdowało się wejście do podziemnego grobowca — *Prope altare majus est Fornix ad sepulturam*. Natomiast ławki kościoła wymagały przeprowadzenia wielkiego remontu, a sufit był zniszczony z powodu zacieków wodnych. Kościół był dobrze zamknięty od południa i od zachodu — *ab austro et ab occasu*, tak jak zakrystia, która posiadała mocne zamknięcie i dobre okna, ale jej podłoga wymagała wymiany. W jej wnętrzu znajdowały się odpowiednie pomieszczenia na przechowywanie naczyń i sprzętu liturgicznego. Remontem świątyni zajmowali się parafianie zgodnie ze zwyczajem, ale tej praktyce sprzeciwiali się gburzy (kmiecie) królewskiej wsi Stary Targ — *sed renuunt et nullatenus ad reparationem concurrere nisi unius Villae Regiae Stary targ Coloni*. W związku z tym, biskup w dekreście reformacyjnym nawoływał parafian do wykonania koniecznych remontów w kościele parafialnym i filialnym, do czego byli zobowiązani przez zawarte porozumienia i prawo Boże, a także w myśl porozumienia zawartego w Dzierzgoniu 7 lutego 1249 r. — *et a Crucigeris per Concordiam cum Neophytis Pruthenis in praesentia Legati Sedis Romanae Apostolica assecratae veniat*. Parafianie byli zobowiązani nie tylko do przeprowadzania remontów kościoła, ale także do budowy plebanii i innych koniecznych zabudowań parafialnych, a także do ich konserwacji w późniejszym czasie — *et in posterum reparari, conservari, reaedificarique procurent*. To samo dotyczyło mieszkańców wsi Tropy — *etiam Villa Trupy dicta*, którzy zgodnie z wcześniejszym zwyczajem, mieli w tym dziele równy udział²⁵. W czasie tej wizytacji (1749 r.) cmentarz był przyzwoicie ogrodzony, chociaż w niektórych miejscach wymagał naprawy — *in aliquibus locis reparatione indiget*²⁶. Również w opisie parafii z 1785 r. lapidarnie stwierdzono, że to *parochianis* byli zobowiązani do remontu i wznoszenia nowej świątyni parafialnej, jak również zabudowań proboszczowskich²⁷. Ponadto potwierdzono cześć oddawaną patronom tutejszego kościoła: św. Szymonowi i Judzie²⁸. W 1807 r., w czasie pożaru, który dotknął całą wieś, spłonęła górna część wieży, wykonana z drewna, którą w 1821 r. zastąpiono wieżą murowaną²⁹. Natomiast kościół parafialny trzeba było rozebrać w 1905 r., z wyjątkiem wieży, odbudowując go, który poświęcono 6 sierpnia 1906 r. W czasie wizytacji 3–4 października 1959 r., biskup Tomasz Wilczyński odnotował: „gustownie pomalowany, widny kościół jest w całkowitym porządku”, informując także o kościołach w Nowym Targu i Waplewie Wielkim. W trakcie tej wizytacji

²⁴ Tamże, C 54, *Acta Generali Vistitatione* (1749–1756), k. 749, 753.

²⁵ Tamże, k. 749, 753, 761.

²⁶ Tamże, k. 753.

²⁷ Tamże, C 67, *Descriptio dioecesis... 1785*, k. 272–273.

²⁸ Tamże, k. 272.

²⁹ A. Zinkiewicz-Ryndziewicz, Z. Ryndziewicz, *Wczesnogotycki kielich*, s. 79.

remontowano organy, posiadające 160 piszczałek oraz „zbudowano mur ogrodzeniowy na cmentarzu kościelnym od strony zachodniej...”, a także „dom siostr parafialny — SS. Katarzynek”³⁰. Natomiast biskup J.W. Obłąk, w 1964 r., stwierdził, że kościoły były „odświeżone, czysto utrzymane”³¹. Dopiero jednak w czasie wizytacji dziekana malborsko-sztumskiego 14 listopada 1966 r. potwierdzono, że tutejsza świątynia występowała pod wezwaniem św. Szymona i Tadeusza. Dziekan w taki sposób opisał stan zakrystii: „okna zakrystii zaopatrzone w kraty. W drzwiach mocny zamek. Tu przechowują się naczynia, szaty i księgi liturgiczne”. Wizytator nie miał zastrzeżeń do stanu wyposażenia kościoła, a także murów i dachu, stwierdzając także, że „murowana plebania, jak i drewniany budynek gospodarczy nie wymagają remontu”. Natomiast „cmentarze przykościelne i grzebalne były ogrodzone i utrzymane”³². W 1969 r. kościół parafialny wymalowano, zradiofonizowano oraz ufundowano ołtarz soborowy, a także ogrodzono cmentarz parafialny. Natomiast kościół w Nowym Targu został nowo otynkowany i położono nową podłogę, ale kaplica w Waplewie Wielkim wymagała generalnego remontu, w tym malowania³³. W protokóle z 1970 r. odnotowano, że „cmentarz przykościelny jest pięknie ogrodzony i uporządkowany. Znajduje się tu kostnica przedpogrzebowa. Groby byłych proboszczów, znajdujące się na tym cmentarzu są pięknie utrzymane”. Jednakże cmentarze przy kościołach wymagały uzupełnienia ogrodzenia. Natomiast dziekan, wizytujący parafie informował, że huragan, który wystąpił w Waplewie w nocy z 14/15 listopada 1972 r., „wyłamał zupełnie 2 okna, sprawiając ks. proboszczowi dużo kłopotu”³⁴. Dnia 7 listopada 1973 r. proboszcz informował wizytatora, że „centralny cmentarz w Starym Targu z braku wolnych miejsc zostanie zamknięty”, a pozostałe zostaną ogrodzone³⁵. Biskup Julian Wojtkowski, wizytujący parafię w dniach 24–26 października 1975 r., szczegółowo opisał kościoły i cmentarze, który warto przytoczyć w całości: „Stan budowlany kościołów dobry. Piorunochrony są tylko w Starym Targu (...). Organy w Starym Targu z 1912 roku, stan dobry, naprawione w 1972 roku (...). Dzwony w Starym Targu 4, w Nowym Targu 3, w Waplewie Wielkim 1 nie konsekrowany. Na terenie parafii jest sześć kapliczek przydrożnych i 7 krzyżów. Jedna kapliczka jest wartościowa. Stan utrzymania wszystkich dobry. Cmentarze grzebalne są w Starym Targu, w Waplewie Wielkim, dwa w Nowym Targu: przy kościele i na Baniosze poza wsią. Powierzchnia ich wystarczająca. Ogrodzone w Starym Targu i w Waplewie siatką na metalowych słupkach w podmurówce betonowej, w Nowym Targu przy kościele metalowym ogrodzeniem, poza wsią siatka na drewnianych słupkach. Stanowią własność parafii. Zieleń stanowią piękne drzewa, z wyjątkiem niezadrzewionego cmentarza w Waplewie. Rozplanowanie cmentarzy jest prawidłowe, wyposażenie pełne w Starym i Nowym Targu. Zaopatrzenie w wodę tylko w Starym Targu z wodociągu wiejskiego. Kapłani pochowani są przy kościele w Starym Targu (ks. Palmowski i ks. Gollan). Mimo to

³⁰ KPST, *Wizytacje kanoniczne*, k. 5v.

³¹ Tamże, k. 11.

³² Tamże, k. 13, 15.

³³ Tamże, k. 23.

³⁴ Tamże, k. 25–26.

³⁵ Tamże, k. 29.

biskup zauważył, że wieża ma pionowe pęknięcie przez całą wysokość w osi głównej kościoła. Dach kryty dachówką rzymską jest w bardzo dobrym stanie, w jednym koszu widoczny jest nad samą krawędzią ubytek dachówki. Zapas gąsiorów i dachówek leży na wieży. Okna dźwiękowe na wieży na poziomie dzwonów osłonięte żaluzjami, wymagającymi uzupełnień, wprawione zostały nowe ramy okienne. Dzwony stalowe z odlewni Apolla³⁶. Natomiast biskup J. Glemp w 1980 r. potwierdził tytuł świątyni, czyli patronujących tej wspólnocie św. Szymona i Judy Tadeusza, którego stan wraz z dachem był dobry, a murowany kościół był zabezpieczony i ogrodzony. Na cmentarzu kościelnym stała wówczas „przy wejściu stara dobrze zadbaną kaplica z figurą” NMPanny i Serca P. Jezusa oraz krzyż misyjny z 1949 r., a z tyłu kościoła tzw. *trupiarnia*. We wnętrzu kościoła stały wówczas 4 stylowe konfesjonały oraz 50 ławek w stanie dobrym, które były odmalowane. Wizytator nie miał zastrzeżeń do polichromii kościoła, dodając, że „na suficie są malowane obrazy z roku 1929. Sceny z Ewangelii: Zwiastowanie NMP, ucieczka do Egiptu, narodzenie Pana Jezusa i ukoronowanie NMP. Wymalowanie kościoła w r. 1970”. Biskup niejako uzupełnił protokół poprzedniej wizytacji dodając, że w XVIII-wiecznej wieży znajdowałyby się trzy dzwony spiżowe z 1920 roku³⁷. Późniejsze protokoły wizytacyjne niewiele wnoszą do omawianego zagadnienia.

III. UPOSAŻENIE KOŚCIOŁA

Kościół parafialny czerpał swój *proventus* (plon, żniwo), jak odnotowano w 1647 r., z ofiar wiernych, opłat pogrzebowych: 1 floren od osoby dorosłej, a 15 gr. od zmarłego dziecka oraz podzwonnego — po 10 groszy od każdego dzwonu³⁸. Biskup wizytator, w dekrecie reformacyjnym z 5 maja 1724 r., przypomniał, że opłaty za pochówek w kościele i na cmentarzu należy dzielić po połowie pomiędzy kościół i proboszcza. Natomiast dochód ze sprzedaży świec w święto Wniebowstąpienia Pana Jezusa — *simliliter ex Accidenti in Festo Transfigurationis Xsti Domini ex dividitione Cerae* dzielono następująco: kasa kościelna miała pobierać 2/3 uzyskanej sumy, a proboszcz 1/3 utargu, które przeznaczał na ugoszczenie księży, słuchających spowiedzi w czasie dorocznego odpustu — *expensarum pro Confluxa sacerdotum in adjutorium ad excipendas Confessiones invitandorum applicabitur*³⁹. Również w czasie wizytacji 9 maja 1749 r. wizytator podkreślił, że kościół nie posiadał żadnego uposażenia — *Fabrica proventus certi nulli sunt*, z wyjątkiem ofiar zbieranych na tacę w czasie kazania — *tempore Concionum*, opłat pogrzebowych i okazjonalnych ofiar składanych w święto Przemienienia Pańskiego. W sprawie podziału tych ofiar wypowiedział się biskup Tomasz Czapski (1731–1733) w dekrecie powizytacyjnym. Natomiast dochód ze sprzedaży świec był taki sam jak w 1724 r. *Ex Offertorio* pieniądze dzielono po połowie

³⁶ Tamże, k. 33–33v.

³⁷ Tamże, k. 42–42v.

³⁸ ADP, C 16, *Compendium...* 1647, k. 49v; *Visitationes...* 1647, s. 141.

³⁹ ADP, C 38, *Decreta 1724–1730*, k. 102v–103.

między kościół i proboszcza. Ten sam biskup regulował także podział opłat pogrzebowych, które były także dzielone po połowie pomiędzy kasę kościelną i proboszcza — 30 florenów za pochówek w podziemiach świątyni, a 18 florenów za pochówek w kościele, ale poza podziemiami sklepionymi, a także 2 floreny za pochówek osoby dorosłej na cmentarzu i 1 floren od osoby niepełnoletniej, co oznaczało, że te opłaty znacznie wzrosły. Ponadto, do kasy kościelnej wpływały opłaty za użycie paramentów żałobnych w czasie procesji pogrzebowej⁴⁰. Kolejna informacja, dotycząca dochodów kościoła pojawiła się w opisie parafii, sporządzonego około 1785 r. Wówczas to, do kasy kościoła i kuratusowi (zastępca proboszcza) parafii przekazywano opłaty za pogrzeb: dorosłego 2 floreny, dziecka 1 floren, a z podzwonnego, które wynosiło *pro puls* 21 groszy, przekazywano do kasy kościoła, księdzu i organiście po równych częściach. Wówczas kościół posiadał 800 florenów tzw. *Capitalia*, które były ulokowane *apud Colonum Aker* w Białym Dworze (Weishoff). Ponadto, zmarły kuratus tej parafii ks. kan. Dawid Kiwaczyński (1749–1763) zapisał na potrzeby kościoła starotarskiego 2000 florenów, lokując je w dobrach Krastudy, a prowizję z niej pochodzącą dzielono następująco: 74 floreny proboszczowi, 5 florenów wikariuszowi, 2 floreny organiście, 12 florenów kościołowi na świece, 6 florenów szpitalowi parafialnemu na jałmużnę oraz 1 floren grabarzowi⁴¹.

Za dochody kościoła odpowiadali zarządcy majątku, zwanymi witykusami, prowizorami lub ekonomami, których było trzech — *exceptis tribus vicibus primis*⁴². W protokóle wizytacji przeprowadzonej 9 maja 1749 r. zaznaczono, że wszystkie ofiary kościoła były przechowywane w skrzyni kościelnej — *in Carbonam Ecclesiae*, do otwarcia której trzeba było użyć dwóch kluczy, będących w posiadaniu proboszcza i prowizorów. Wtenczas ten urząd piastowali prawnie zaprzysiężeni — *Vitrici Ecclesiae sunt jurati Possessionati*: „Joannes Szelağ i Georgius Werfel” gburzy — *Coloni* ze Starego Targu oraz „Albertus Chruściński de Villa Tropy”. Oni też każdego roku na ręce dziekana, w czasie wizytacji — *circa ejus Decanalem Visitationem*, składali rozliczenie z dochodów i rozchodów kasy kościelnej⁴³. *Aeconomi* parafialni, jak nazwano tutejszych prowizorów w 1785 r., którymi byli „Joseph Broda i Wiśniewski Coloni in Altmark” przyjmowali wszelkie wpływy do kasy kościelnej⁴⁴.

W okresie powojenny pierwsza informacja o uposażeniu kościoła starotarskiego pojawiła się dość późno, bo dopiero w protokóle z 20 kwietnia 1970 r. Wówczas wizytator zaznaczył, że parafia posiadała dwa budynki: organistówkę i dom SS. Katarzynek, które opuściły, dlatego został zajęty przez władze gminne⁴⁵. W 1972 r. dziekan wzmiankował, że „niestety budynki gospodarcze już dawniej przejęte przez czynniki administracyjne, przestały być ostatecznie własnością kościoła. Kościołowi pozostawiono część podwórza i mały ogródek przed plebanią.

⁴⁰ Tamże, C 54, *Acta Generali Vistitatione* (1749–1756), k. 754, 755 — *In hac Ecclesia nullum est simplex Beneficium, nec aliqua fundatio nec ipsius Curati est aliqua Originalis Erectio.*

⁴¹ Tamże, C 67, *Descriptio dioecesis...* 1785, k. 272–273.

⁴² Tamże, C 16, *Compendium...* 1647, k. 49v; *Visitationes...* 1647, s. 141.

⁴³ ADP, C 54, *Acta Generali Vistitatione* (1749–1756), k. 754.

⁴⁴ Tamże, C 67, *Descriptio dioecesis...* 1785, k. 272–273.

⁴⁵ KPST, *Wizytacje kanoniczne*, k. 23.

Przypadły również wikariat i organistówka oraz dom opuszczony uprzednio przez SS. Katarzynki⁴⁶. Natomiast według zapisu z 1975 r., własnością kościoła była plebania wraz z budynkiem gospodarczym i cmentarzem, a użytki rolne stanowił wówczas ogród o areale 0,30 ha, który uprawiał proboszcz. Kościół nie posiadał wówczas „poważniejszych zasobów pieniężnych, ale też nie” miał (ma) długów, a składki na cele ogólnokościelne były odprowadzane systematycznie⁴⁷. Biskup J. Glemp wskazał, że należąca do kościoła: „organistówka, stodoła, chlew i obora [zostały] zabrane w roku 1959 przez państwo Polski Ludowej. Parafia posiada i użytkuje małą starą oborę, gdzie jest też garaż”⁴⁸. W 1985 r., własność kościoła stanowiły: 3 świątynie z siedliskiem, 3 cmentarze, plebania i budynki gospodarcze z siedliskiem i ogrodem, były ubezpieczone w PZU na kwotę 38.400.000 złotych. Jednakże biskup zalecił, że „ubezpieczenie w PZU musi być realne, a więc przynajmniej potrójne w stosunku do obecnego”⁴⁹. To samo w zakresie własności kościelnej w Starym Targu potwierdzono w czasie wizytacji w 1998 r.⁵⁰.

IV. UPOSAŻENIE PROBOSZCZA

Jak każdy proboszcz, również tutejszy duszpasterz starotarski, posiadał oddzielne uposażenie. W 1647 r. cieszył się dochodami z 6 włók gruntów, które sam obsiewał. Ponadto dostawał tzw. *missalia*, które uiszczano po połowie w pszenicy i owsie: 29 korców z Trop, 14 korców z Waplewa, 22 korce z Ramot, 10 korców z Tulic, a ze Starego Targu tylko pszenicę w wysokości 62 korców. Ogród plebański użytkowali wówczas spokrewnieni karczmarze i Jakub Fala, u którego stał domek dla ogrodników⁵¹. Natomiast w 1724 r. biskup przypominał, że opłaty za pochówki w kościele i na cmentarzu powinny być przekazywane po połowie kościołowi i proboszczowi⁵². W 1749 r. wizytator potwierdził uposażenie parafii w 6 włók ziemi, położonych *in Villa Starytarg*, które były podzielone na wiele pól — *in plures sunt partes distincti*. Na polu pod Waplewem i Tropami leżała ziemia plebańska — *Ager Plebanalis* podzielona na cztery kawałki: 1. pierwszy rozpoczynał się od łąki *vulgo od Łądow*, biegnąc do granicy wsi Tropy o długości 40 prętów i 6 stóp; 2. druga część podobnie położona, jak pierwsza — *ut prima* miała 7 prętów i 3 stopy długości; 3. trzeci kawałek ziemi miał 4 pręty i 3 stopy długości; 4. czwarty, 14 prętów i 6 stóp. Na polu — *in Campo* pod Nowym Targiem *et Tylendorff* włóki parafialne były rozłożone również na czterech kawałkach, rozciągając się przez łąki starotarskie *vulgo przez łądy*: 1. pierwsza część miała 14 prętów i 6 stóp, 2. druga była zawarta w kawałku ziemi, który liczył 7 prętów i 3 stopy, ciągnąc się aż do łąk komunalnych Starego Targu *vulgo do Rozgartow*, 3. trzeci kawałek liczył także 7 prętów i 3 stopy długości, ciągnąc się do *Rozgartow*,

⁴⁶ Tamże, k. 25–26.

⁴⁷ Tamże, k. 33v.

⁴⁸ Tamże, k. 43.

⁴⁹ Tamże, k. 49, 53v.

⁵⁰ Tamże, k. 59.

⁵¹ ADP, C 16, *Compendium... 1647*, k. 49v; *Visitationes... 1647*, s. 141.

⁵² ADP, C 38, *Decreta 1724–1730*, k. 102v.

4. a czwarty miał 14 prętów i 6 stóp, ciągnąc się *ad Sylvano Waplevien*. Na polu pod Nowym Targiem leżała również „morga plebańska”, biegnąc przez wieś w linii prostej w kierunku plebanii i kościoła od granicy wsi Nowy Targ aż do granic *Villae Dziewięć włoki*: ta część pod Nowym Targiem mierzyła 18 prętów i 9 stóp, a pod wsią Dziewięć Włók miała 18 prętów i 6 stóp. Na polu *sub Kalwa, Klecewo y Kątki* ziemia plebańska była podzielona na cztery części: 1. pierwsza zaczynała się od wału — *a Vallo, seu Fossa Camos binos Starotargen.*, biegnąc aż do granic Kalwy i Klecewa, o długości 29 prętów, a druga część była położona od strony pola sołeckiego, ciągnąc się przez 15 prętów, natomiast trzecia część o długości 7 prętów leżała od strony ziemi młyńskiej, czwarta zaś pod wsią *Katki* ciągnęła się przez 14 prętów. Oprócz tego *in Campo sub Nowy Targ* znajdowało się pastwisko plebańskie na łąkach wspólnych *vulgo na Rozgartach*, która była rozłożona od granic wsi Nowy Targ do rzeczki *Bucha*. Te pola zostały wymierzone w 1711 lub 1712 r. przez geometrę Zamku Malborskiego Jakuba Pucharskiego z polecenia *Illmi Dni Petri Kczewski Palatini Mariaeburgen*. Proboszcz posiadał także 4 ogrody z małą łąką — *vulgo z Rozgartem* położoną za stodołą, która rozciągała się od granic włók plebańskich do kamienia granicznego — *ad lapides granitiales*. Trzy z nich, w których były dwa stawy rybne i bez żadnych drzew — *et non nullae arbores* użytkowała plebania. Czwarty ogród posiadali zagrodnicy (chłopi bezrolni), mieszkający w czterech domkach, z których każdy płacił po 6 florenów podatku i pracował w czasie żniw u proboszcza — *et tempore Messis vigore*. Proboszcz użytkował plebanię w *lepiankę postawioną*, która miała słomiany dach — *ex Stramine*. W jej wnętrzu znajdowały się 4 izby, ale jeszcze dobudowano izbę z dwiema komórkami *et Celaris cum fenestris et fornacibus*. *Okien w izbach 15, Piecow Zielonych 3, czwarty Kachelkowy. Przy drzwaich samkow 4. Dotów 2, trzeci w Czeladney, Stołkow 6, siódmy skorzany, ławkow długich 2. Szafa w wielkiej Izbie 1, w Czeladney Skrzynka z przegrodami 1, Łozkow 2, dla czeladzi 2, Kadzie do piwa 3, Koryto do chleba 1, Beczka do Kapusty, Stępa, do Kuchi Kociotek 1, Drybinek 1, Zaga do drew, Siekiera 1, Kamien do Ostrzenia*. Zabudowania plebańskie tworzyła stodoła z *dwiema Klepiskami*, stajnia z dobudowanym małym magazynem, a cały plac plebański z ogrodem był ogrodzony dobrym płotem. Wówczas też wskazano na inwentarz, który posiadał proboszcz — *Inventarium ad Agriculturam spectans*, a mianowicie: *Dwie pary Wołów, dwie Krowy, 3 Konie, Swini 6, Woz bosy z wszystkim porządkiem do niego należącym, Pług drewniany 1 z wszystkim do niego porządkiem, Brony 2 z cynkami Żelaznemi, Jarzma 2 jedno okowane drugie proste*. W roku wizytacyjnym, czyli w 1749 r., proboszcz miał obsiane: *Zytem zasianych morgow 10, Przenicą [sic!] morgow zasianych 2, Jeczmieniem morgow zasianych 5, Owsem zasianych morgow 13* — w sumie ksiądz obsiewał 30 morgów pola. Ponadto, mieszkańcy parafii uiszczali nadal tzw. *Messalia*, czyli dziesięcinę, która ze Starego Targu wynosiła 62 korce pszenicy, z Waplewa po 6 korców pszenicy i owsa, tyleż samo z Trop — po 6 korców, z Ramot po pół korca pszenicy i owsa z każdej obsiewanej włóki (?), *Waplewko et Tylendorff* — tutejsi wierni nie przekazywali dziesięciny, czyli podobnie jak w 1647 r.⁵³ W 1771 r., sporządzając odpis krzyżackiego przywileju lokacyjnego, potwierdzono uposażenie kościoła

⁵³ Tamże, C 54, *Acta Generali Vistitatione (1749–1756)*, k. 755–758.

w 6 włók ziemi — *quod Ecclesia habet 6 Mansos*⁵⁴. Z informacji zamieszczonych w opisie parafii z 1785 r. wynika, że tutejszy proboszcz, utrzymujący wówczas wikariusza, posiadał domy w Starym Targu i 6 włók ziemi, które obsiewał 15 korcami pszenicy i 85 korcami żyta oraz uzyskiwał 30 wozów siana, użytkując także 4 włoki w Nowym Targu, które dzierżawił. Natomiast od parafian otrzymywał 120 korców żyta i 60 korców owsa. Ponadto, proboszcz pobierał 74 floreny, pochodzące z prowizji fundacji zmarłego proboszcza ks. Dawida Kiwaczyńskiego⁵⁵. Tutejszy proboszcz, jak każdy inny, oprócz uposażenia w naturaliach pobierał opłaty za posługę kapłańską, czyli *inra stolae*. Pod koniec XVIII w. za chrzest pobierał 18 groszy, a za pobłogosławienie małżeństwa 3 floreny oraz 18 groszy za udział w kondukcie żałobnym⁵⁶. W czasie pierwszej powojennej wizytacji biskupiej, przeprowadzonej przez biskupa Tomasza Wilczyńskiego w dniach 3–4 października 1959 r., wskazano, że odremontowano plebanię oraz „na własność parafii zakupiono umeblowanie i naczynia do pokoju stołowego, stojący zegar, dwa dywany i trzy obrazy”⁵⁷. Wprawdzie, w kwietniu 1970 r., plebania znajdowała się w „dobrym stanie”, to jednak wizytator polecał „założenia centralnego”⁵⁸. W 1972 r. plebania, nie wymagająca remontów, a była „duża, obszerna i wygodna”⁵⁹. To samo potwierdziła wizytacja z 24 sierpnia 1980 r., kiedy dodano, że plebania składa się z 6 pokoi, kuchni i łazienki, a u góry posiada 4 pokoje — 2 z nich zajmuje wikariusz, 1 organista, a 1 gospodyni⁶⁰. Przed wizytacją w 1985 roku na plebanii zainstalowano centralne ogrzewanie⁶¹.

V. WYPOSAŻENIE WNĘTRZA ŚWIĄTYNI PARAFIALNEJ

Ciborium to najświętsze miejsce w każdej świątyni, zwłaszcza parafialnej. W 1647 r. w kościele starotarskim w ołtarzu — *in altari* znajdowało się zamknięte tabernakulum, posiadając zamknięcie, w którym stała srebrna puszka z Najświętszym Sakramentem⁶². Podobnie było w czasie wizytacji 9 maja 1749 r., ale wizytator dodał wiele innych szczegółów, informując, że *tabernaculum* było wykonane według reguł sztuki, artystycznie, a także pozłocone wewnątrz i zewnątrz. Stało *in Majori altari* i było właściwie zabezpieczone. W jego środku znajdowała się srebrna puszka wewnątrz pozłoczona, w której umieszczano korporal, gdzie przechowywano *Sanctissimum Sacramentum*, odnawiane od czasu do czasu w czasie Mszy św. — *et in Mense aliquoties renovatur*⁶³. Po II wojnie światowej, dnia 14 listopada 1966 r. dziekan malborsko-sztumski w czasie wizytacji

⁵⁴ Tamże, C 61, *Dokumenty lokacyjne parafii chełmińskiej i pomezańskiej* [kopie sporządzone w 1771 r.], k. 1–6.

⁵⁵ Tamże, C 67, *Descriptio dioecesis...* 1785, k. 272–273.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ KPST, *Wizytacje kanoniczne*, k. 5v.

⁵⁸ Tamże, k. 23.

⁵⁹ Tamże, k. 25–26.

⁶⁰ Tamże, k. 43.

⁶¹ Tamże, k. 49v.

⁶² ADP, C 16, *Compendium...* 1647, k. 49v; *Visitationes...* 1647, s. 141.

⁶³ ADP, C 54, *Acta Generali Vistitatione (1749–1756)*, k. 754.

zapisał, że „na ołtarzu głównym” znajdowało się „tabernakulum pancerne, wewnątrz wyłożone białą jedwabną materią. Dobrze ozłocona puszką okryta sukienką stoi na czystym korporale. Jest patena do udzielania Komunii św. oraz naczynko do mycia palców. Obok tabernakulum w dobrym stanie bursa z czystym korporalem. Przed tabernakulum pali się wieczna lampka”⁶⁴. Wizytujący parafię, w dniach 24–26 października 1975 r., biskup Julian Wojtkowski miał zastrzeżenia co do stanu tabernakulum, ponieważ miało za cienką blachę⁶⁵. W 1985 r. tenże biskup nalegał, aby „sprawić nowe tabernakulum pancerne, ściśle wkład pancerny do zabytkowego tabernakulum barokowego”⁶⁶. Tak się też stało, aczkolwiek w czasie wizytacji w 1998 r. nie wzmiankowano o jego wykonaniu.

Według protokołu wizytacyjnego z 9 maja 1749 r., w tutejszej świątyni znajdowało się pięć stojących ołtarzy — *Altaria sunt 5*. W ołtarzu głównym kościoła, w jego głównej części widniał obraz Przemienienia Pańskiego — *Imago Transfigurationis Dni Nri Jesu Xti*, a nieco wyżej obraz Trójcy Świętej — *Imago Ssmae Trinit*. Ponadto, na ścianie świątyni wisiał obraz Biczowania Chrystusa — *Imago Salvatoris ad Columnam flagellati*⁶⁷. Po lewej stronie ołtarza głównego, stał drugi z czterech ołtarzy bocznych, poświęcony Aniołowi Stróżowi — *Altare S. Angeli Custodis*⁶⁸. *Quartum*, czyli trzeci ołtarz boczny, przez wizytatora został określony jako stojący przy ścianie południowej — *ad meridiem Parieti applicatum*, który był poświęcony św. Joachimowi — *cum Imagine S. Joachimi totum deauratum*. Piąty ołtarz świątyni, czyli czwarty boczny, był dedykowany św. Antoniemu Padewskiemu — *cum Imagine S. Antonii*. Ten złożony ołtarz stał przy ścianie północnej kościoła, tak jak położony naprzeciw niego ołtarz św. Joachima. Ponadto, na wewnętrznych ścianach kościoła wisiało 5 obrazów Apostołów — *quinque Imagines SS. Apostolorum* oraz obraz św. Anny, oprócz obrazu Biczowania Zbawiciela. W parafii znajdował się także inny, przenośny obraz św. Anny — *Imago Portatilis S. Annae jam deaurata*, który był pozłacany. Ten fakt wskazywałby na to, że on również został niedawno odnowiony⁶⁹. Po przebudowie kościoła w 1905/1906 r. zmieniło się także wyposażenie świątyni parafialnej. W okresie powojennym, 14 listopada 1966 r., dziekan informował o ołtarzu głównym i dwóch ołtarzach bocznych, które były utrzymane w „dobrym stanie”⁷⁰. Natomiast w czasie wizytacji w 1975 r. biskup J. Wojtkowski pisał, że „od pięknego zabytkowego wystroju kościoła odbija fatalny ołtarz centralny [soborowy], dar parafianina, natomiast w niszy na wieży pod rupieciami zabytkowy obraz św. Piotra i Pawła, zapomniany”⁷¹. Biskup J. Glemp w 1980 r. bardziej szczegółowo opisał ołtarze świątyni parafialnej, pisząc: „Stan wewnętrzny kościoła: 3 ołtarze — bark. Ołtarz główny: u góry obraz Trójcy Przenajświętszej. W środku ołtarza obraz Przemienienia Pańskiego, wokół czterech aniołów. Po bokach Apostołowie

⁶⁴ KPST, *Wizytacje kanoniczne*, k. 13.

⁶⁵ Tamże, k. 34v.

⁶⁶ Tamże, k. 53v.

⁶⁷ ADP, C 54, *Acta Generali Vistitatione (1749–1756)*, k. 750.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ KPST, *Wizytacje kanoniczne*, k. 13.

⁷¹ Tamże, k. 34v.

św. Szymon i Juda Tadeusz. Stan jest dobry. Tabernakulum pancerne wmurowane do ołtarza. Piękna barokowa wieczna lampka z XVIII w. Ołtarz soborowy przenośny dobrze dostosowany. W prezbiterium 2 piękne figuralne witraże. Stalle — budowa r. 1906. Ambona barokowa. Ołtarze boczne: po stronie lewej Matki Boskiej — w środku malowany obraz Koronacja Matki Bożej. U góry małe owalne ramy — Matka Najśw. Przebite Jej serce 7 mieczami. Obok ołtarza przy ścianie figura Matki Bożej — gips. Dalej po lewej stronie wisi krzyż, obraz św. Rodziny i św. Teresa od Dzieciątka Jezus. Po prawej stronie ołtarz św. Antoniego, u góry obraz św. Józefa. Na ścianie piękny, duży obraz Zdjęcie Pana Jezusa z krzyża⁷². Przed wizytacją w 1985 r. do kościoła parafialnego ufundowano ołtarz soborowy „drewniany, artystycznie wykonany w pracowni toruńskiej”⁷³. Biskup wizytator chwalił „piękny ołtarz centralny i ambona wykonane za czasów ks. prałata Antoniego Kurowskiego u artysty toruńskiego dostosowane do stylu wystroju kościoła”. Jednocześnie konstatował, że „stare obrazy wymagają ubezpieczenia i kontroli fachowej, czy nadają się do konserwacji”. Zalecił wreszcie, aby stare obrazy „wyrzucone na wieżę” zostały zabezpieczone⁷⁴. Biskup J. Wysocki, w 1998 r., zalecał: „Powoli trzeba byłoby myśleć o konserwacji i renowacji ołtarza głównego (nastawy) w kościele w Starym Targu”, co stało się w nieco późniejszym czasie⁷⁵.

Do najstarszych sprzętów liturgicznych tej parafii należy „jeden z nielicznych zachowanych przykładów wczesno gotyckiego złotnictwa pomorskiego..., najstarszy znany kielich z terenu byłego państwa krzyżackiego”. Jego wykonanie jest datowane na ok. 1300 r. (zapewne po 1325 r.). Kielich został odnaleziony w 1905 r. pod posadzką w czasie przebudowy świątyni przed ołtarzem głównym, gdzie został zakopany wraz z innymi srebrami przed grabieżą wojsk w okresie drugiej wojny szwedzkiej. Kielich wykonany jest z cienkiej blachy srebrnej i w całości pozłoceny, o wysokości 14,8 cm, a także średnicy stopy i czary o wymiarze 11,5–7 cm. Stopa kielicha została przyozdobiona pięcioma plakietkami, na których umieszczono scenę Ukrzyżowania, a na pozostałych symbole czterech ewangelistów. Wiele jego elementów wskazuje, że jego wykonawca znał sztukę złotniczą Nadrenii, Saksonii i Westfalii⁷⁶. Z protokołu wizytacji przeprowadzonej 9 maja 1749 r. wynika, że kościół był wyposażony w następujące przedmioty: 3 chorągwie duże z obrazami — *cum suis Imaginibus* i 6 małych, a także jedną dużą czerwonego koloru — *rubri coloris* oraz jedną dużą drewnianą lampę rzeźbioną i pozłacaną, wiszącą przed ołtarzem głównym. W grupie naczyń srebrnych — *Argentum* wizytator wymienił: *Monstratorium* srebrne w częściach przyzwoicie złoconą, która została zwieńczona złoconą koroną i wyposażona w srebrny pozłacany *Melchisedech*; srebrną puszkę wewnątrz złoconą z przykrywką wewnątrz złoconą — *instus deaurato*, którą wieńczył srebrny pozłacany krzyżyk; mały złocony kielich srebrny oraz drugi stary kielich wewnątrz złocony ze srebrnymi pozłocеныmi patenami; stary mały srebrny krzyż pozłacany, który był już połamany; mały srebrny pacyfikał pozłacany *cum*

⁷² Tamże, k. 42–42v.

⁷³ Tamże, k. 48.

⁷⁴ Tamże, k. 50v.

⁷⁵ Tamże, k. 60v.

⁷⁶ A. Zinkiewicz-Ryndziewicz, Z. Ryndziewicz, *Wczesnogotycki kielich*, s. 77–91.

cupreo sede; srebrną szatę na obrazie Przemienienia Pańskiego w ołtarzu głównym oraz srebrną pozłacaną koroną z dziewięcioma kamieniami czeskimi — *cum 9 lapidibus varii Coloris vulgo czeskie Kamyki*. W oddzielnej grupie wizytator wymienił 35 wotów, które zasadniczo miały kształt kwadratowy, czyli czworoboczny: 1 i 2 z obrazem Przemienienia Pańskiego, 3 i 4. „z łańcuszkiem z wyobrażeniem Przemienienia Pańskiego”, 5. małe wotum kwadratowe z wyobrażeniem Przemienienia Pańskiego, 6. „owalną Figura z Łancuszkciem” z obrazem krzyża św., 7. małe wotum kwadratowe z podobizną krzyża, 8. wotum w kształcie serca z obrazem krzyża, 9. wotum kwadratowe z wrytym Imieniem Jezusa, 10. w formie serca z inicjałami Imienia Jezus, 11. kwadratowe z wizerunkiem Matki Bożej i małym Jezusem, 12. *Votum in formam Cordis parvum cum Nomine Jesu parvuli et BVMae*, 13. kwadratowe z wizerunkiem Matki Bożej „z Łancuszkciem”, 14. kwadratowe „z wizerunkiem serca z Łancuszkciem”, 15. *Votum quadratum z Oczami*, 16. wotum z imieniem ofiarodawcy „Sielski”, 17. z nazwiskiem ofiarodawcy „Baranowski”, 18. z nazwiskiem „Kanigowski”, 19. małe wotum owalne z łańcuszkiem i wizerunkiem człowieka, 20–21. dwa wota z wizerunkiem *Bovis*, 22. kwadratowe z *Łancuszkciem cum duobus bobus*, 23. owalne z wizerunkiem wołu, konia i baranka, 24. kwadratowe z wizerunkiem wołu, 25. wotum w kształcie dużej stopy — *pedis majoris*, 26. w kształcie małej stopy, 27. kwadratowe z wizerunkiem modlącej się kobiety, 28. kwadratowe z obrazem Przemienienia Pańskiego, 29. wotum trójkątne z Okiem Opatrzności Bożej — *cum oculo Providentiae Divinae*, 30. w formie serca z ryciną Imienia Jezus, 31. wotum trójkątne z Okiem Opatrzności Bożej, 32. małe w kształcie gwiazdy — *in formam Stellae*, 33. kwadratowe z Okiem Opatrzności Bożej, 34. kwadratowe *cum Effigie Orantis*, 35. malutkie w kształcie *trium dentium appensorum*. Natomiast grupę przedmiotów wykonanych z cyny stanowiło wówczas: 10 dużych świeczników i 2 małe, *lavatorium* w zakrystii, 6 ampułek z przykrywkami, naczynie do olei św., dzban do przechowywania wina mszalnego, dzbanuszek z przykrywką *ad baptisandum*, dzbanuszek do soli chrzcielnej — *urceolus ad salem Baptisandum*, 10dka do kadzidła. Przedmioty mosiężne — *aurichalcum* wymieniono w kolejnej grupie: 2 duże i 2 małe świeczniki, kadzielnice — *Thuribulum*, mały krucyfiks na ołtarz, 5 dzwonek do ołtarza i szósty wiszący przy zakrystii, misę do wody chrzcielnej z przykrywką — *pelvis pro aqua Baptismi cum operimento* i kocioł do wody święconej — *vasa aquam Lustralem*. Natomiast w dziale zatytułowanym *Apparatus pro Sacris peragendis* wskazano na sprzęt, służący do odprawiania nabożeństw, w którym znajdowało się 13 ornatów różnych kolorów, tak nowych, jak starych: 1. „Ornat z Czerwoną Kolumną w złote kwiatki, strony białego Koloru z złotymi kwiatami oblamowany srebrnym galonikiem *cum omnibus requisitis*, czyli stułą i manipularzem, 2. Ornat z Kolumną Tureckiej materyi w złote kwiatki z Stronami lamowemi białemi podszyty atlasem z stułą y Manipularzem, 3. Ornat z Kolumną czerwoną w białe kwiaty jedwabną z Stronami atlasu Zielonego *cum requisitis*, 4. Ornat czarny gradyturowy z Kolumną białą Kitayczaną *cum requisitis*, 5. Ornat z Kolumną Czerwoną Adamaszkową z Stronami Zielonemi oblamowany srebrnym galonikiem *cum requisitis*, 6. Ornat połiedwabny *pro Colore Violaceo* z Kolumną białą *cum requisitis*, 7. Ornat jedwabny z modrą Kolumną z Stronami materyi Czerwonej *cum requisitis*, 8. Ornat Adamaszkowy *varii Coloris cum requisitis*, 9. Ornat z modrą Adamaszkową

Kolumną z Stronami czerwonej krepy *cum requisistis*, 10. Ornat biały w złote kwiatki stary *cum requisitis*, 11. Ornat Adamaszkowy stary *cum requisitis*, 12. Ornat biały z Złote kwiatki stary *n[on] ad usum* — nie nadający się do użytku, 13. Ornat staroswiecki wełniany *non ad usum*". Ponadto, wizytator wymienił 3 dobre kapy, wśród których kapa zielonego koloru była uszyta z prawdziwego jedwabiu, stułę do udzielania chrztu — *ad Administrationem Baptismi*, stułę, służącą w czasie spowiedzi — *ad administrationem Sacramenti Paenitentiae*, stułę do chorych i na pogrzeby, 6 pasków — *Cinguli*, 11 welonów kielichowych i tyleż burs oraz palek na kielich, 2 bursy do noszenia Eucharystii do chorych — *pro deferendo Ssmo ad infirmos*, 13 korporałów, ale 7 z nich nie nadających się do użytku, chociaż przygotowano 4 nowe, 34 czyste puryfikaterze, 5 alb, służących do świętych czynności, szosta z cienkiej tkaniny — *ex tenui tela*, a siódma nowa, 9 humerałów, 2 komże zniszczone, 2 dobre i 1 z cienkiego płótna *vulgo* „z Rąbku”, 18 obrusów, 13 ręczniczków ołtarzowych i 3 do zakrystii, 3 pulpity do mszału — *pulvinaria sub Missalia*, *Antepedia* — włóczkowe 3, kwieciste 3, stare wykonane ze skóry w kwiaty 2 i jedno stare wełniane, 2 czerwone sukna na schody ołtarzowe, ale jedno nie dające się do użytku, „Kilim stary”, pokrycie *ex asseribus* zielonego koloru do dużego ołtarza, 6 prostych komży ministranckich, *Tabernaculum elegans* do ekspozycji Najświętszego Sakramentu, baldachim procesyjny z czterema starymi trzonkami, a także welon, służący w czasie wystawienia Najświętszego Sakramentu. W grupie pozostałych przedmiotach kościelnych znajdowały się: drewniana figura Chrystusa Zmartwychwstałego — *Imago Resurgentis Xti lignea sculpta*, krucyfiks na okres wielkanocny, krzyż procesyjny na pogrzeby, 3 krzyże drewniane na ołtarze, 4 drewniane świeczniki, 2 feretrony — *Feretra* 2, trumna na obchody rocznicy śmierci zmarłych, woreczek z dzwoneczkiem do zbierania ofiar — *saculus pro colligenda Eleemosyna cum Campanula*, żelazo do ubijania hostii oraz do kształtowania do konsekracji, naczynie do przechowywania hostii — jedno blaszane i drugie drewniane⁷⁷. Ta świątynia nie posiadała żadnego relikwiarza — *Reliquias Sanctorum nullas habet*, ale w 1749 r. wizytator wzmiankował, że relikwie *S. Longini* posiadał pacyfikał, gdzie znajdowała się mała partykuła, która była podpisana⁷⁸. Wiele tych przedmiotów liturgicznych, zwłaszcza ornatów, kap, świeczników i dzwoneczków, przetrwało do czasów obecnych. Księga wizytacji kanonicznych okresu powojennego posiada zapis z 3–4 października 1959 r., w którym odnotowano, że „zaopatrzenie kościoła w szaty liturgiczne i w sprzęt liturgiczny jest więcej niż dobre. Przedwojenne bogate ornaty i kapy zachowały się w czasie wojny”⁷⁹. To samo potwierdził bp J.W. Obłąk w 1964 r.⁸⁰. Wizytator w 1975 r. odnotował, że „w zakrystii [był] duży zapas szat, w dużym stopniu zużytych. Piękne zabytkowe naczynia kościelne: kielich gotycki z XIV wieku o wartości katalogowej około 20.000 dolarów, relikwiarz gotycki z pokłonem Trzech Króli na rewersie, kielich barokowy z polskim napisem: „Anno Domini 1699 Andrzej Edelman na chwałę Bogu Kościołowi starotarskiemu

⁷⁷ ADP, C 54, *Acta Generali Vistitatione (1749–1756)*, k. 750–752.

⁷⁸ Tamże, k. 755.

⁷⁹ KPST, *Wizytacje kanoniczne*, k. 5v.

⁸⁰ Tamże, k. 11.

ofiarował”, monstrancja barokowa z napisem: „Re[st]aurata est 1928”, druga monstrancja z elementów zabytkowych różnych okresów, puszka barokowa srebrna z wyraźnymi puncami złotnika, miedziany świecznik laicki, zapewne z któregoś dworu magnackiego (sic!) w okolicy, powinien być schowany, jako nieużywany i nie nadający się do użytku w kulcie eucharystycznym”. Biskup polecił zabezpieczyć bezcenne naczynia liturgiczne przed kradzieżą, przez zainstalowanie szafy panczernej w zakrystii lub na piętrze plebanii⁸¹. W 1985 r. wizytator odnotował, że zakrystia była wyposażona w 5 kielichów, oleje św., księgi liturgiczne, 24 ornaty, 6 kap, dwie bursy do chorych, komże dla ministrantów, klęcznik dla kapłana⁸².

Ponadto, w świątyni stała drewniana chrzcielnica, posiadająca cynową miskę — *intus scatella stannea*, która w 1647 r. miała zamknięcie⁸³. W 1724 r. wizytator polecił naprawienie w chrzcielnicy uszkodzonej czarki na wodę święconą oraz ampułek, które były rozdwojone, a także polecił zadbać o wykonanie *pisciny* (rodzaj studzienki) obok chrzcielnicy, w ziemi niedaleko ściany⁸⁴. Chrzcielnica, posiadająca pozłacane przykrycie i dobre zamknięcie, jak zapisał wizytator 6 maja 1749 r., była przyzwoicie utrzymana⁸⁵. Oleje św., według zapisu z 1647 r. przechowywano pod zamknięciem, poza *ciborium* ołtarzowym, w *armarium*, czyli w skarbcu, które znajdowało się obok ołtarza głównego⁸⁶. Natomiast dnia 9 maja 1749 r., wizytator potwierdził, że oleje św. były przechowywane w skarbczyku, znajdującym się po lewej stronie ołtarza głównego, właściwie zamkniętym — *probe clauso*. Oleje były też każdego roku wymieniane, a stare palone — *antiqua concremant*⁸⁷. Tak natomiast opisał tutejszą chrzcielnicę dziekan malborsko-sztumski dnia 14 listopada 1966 r.: „chrzcielnica czysto utrzymana, zamykana, a oleje św. odnowione (...) są przechowywane w zamykanej szafce w ścianie kościoła”, czyli w tym samym miejscu, jak przed wiekami⁸⁸.

Już w 1647 r. zaznaczono, że w kościele znajdowały się organy, chociaż nie informowano o zatrudnianiu organisty⁸⁹. Tymczasem, 9 maja 1749 r., wizytator wskazał, że świątynia była wyposażona w ośmiogłosowe organy — *Organum seu Positivum octo vocum*⁹⁰. Od tego czasu świątynia posiadała zawsze funkcjonujące organy.

Kościół starotarski, w 1647 r., był wyposażony w mszał i agendę liturgiczną⁹¹. W czasie wizytacji w 1749 r. wizytator wymienił 2 mszały oraz 2 agendy, czyli *Rituale Romanum* — dużą i małą⁹². Tutejszy proboszcz, w 1647 r., prowadził księgi metrykalne⁹³, ale dopiero w 1749 r., wizytator wymienił je: *Liber Baptisatorum*,

⁸¹ Tamże, k. 34v–35.

⁸² Tamże, k. 48v.

⁸³ ADP, C 16, *Compendium... 1647*, k. 49v; *Visitationes... 1647*, s. 141.

⁸⁴ ADP, C 38, *Decreta 1724–1730*, k. 102v.

⁸⁵ Tamże, k. 54, *Acta Generali Vistitatione (1749–1756)*, k. 753–754.

⁸⁶ ADP, C 16, *Compendium... 1647*, k. 49v; *Visitationes... 1647*, s. 141.

⁸⁷ ADP, C 54, *Acta Generali Vistitatione (1749–1756)*, k. 754.

⁸⁸ KPST, *Wizytacje kanoniczne*, k. 13.

⁸⁹ ADP, C 16, *Compendium... 1647*, k. 49v; *Visitationes... 1647*, s. 141.

⁹⁰ ADP, C 54, *Acta Generali Vistitatione (1749–1756)*, k. 750.

⁹¹ Tamże, C 16, *Compendium... 1647*, k. 49v; *Visitationes... 1647*, s. 141.

⁹² ADP, C 54, *Acta Generali Vistitatione (1749–1756)*, k. 753.

⁹³ Tamże, C 16, *Compendium... 1647*, k. 49v; *Visitationes... 1647*, s. 141.

Copulatorum et Mortuorum, a także po raz pierwszy wskazano, że parafia posiada pieczęć kościelną — *Sigillum Ecclesiae*⁹⁴. Już w 1647 r. w parafii wzmiankowano istnienie księgi inwentarzowej⁹⁵, a księgę przychodów i rozchodów — *Liber pro conscribenda percepta et expensa Ecclesiae* wymieniono w protokóle wizytacyjnym z 9 maja 1749 r.⁹⁶. Te ostatnie księgi zaginęły w zawierusze dziejowej. W czasie wizytacji biskupiej przeprowadzonej w 1959 r., biskup T. Wilczyński nie był zbyt zadowolony ze sposobu prowadzenia tutejszych ksiąg metrykalnych, ale zapisał, że „księga rachunkowa, po wizytacyjnych uwagach Ks. Dziekana lepiej jest prowadzona”⁹⁷. W 1966 r. dziekan lakonicznie stwierdził, że księgi parafialne były przechowywane w kancelarii, zgodnie z przepisami⁹⁸. Jak wynika z wizytacji zakończonej 20 kwietnia 1970 r., w kancelarii znajdowały się „księgi metrykalne od 1808 r.” [pisana po polsku], które aktualnie były prowadzone prawidłowo, ale zalecano regularne sporządzanie ich duplikatów⁹⁹. Wprawdzie w 1973 r. dziekan podkreślał, że „księgi metrykalne prowadzone są bez zarzutu”, ale nie dostrzegł, aby w kancelarii znajdowały się ich odpisy (duplikaty), a także brakowało *Kroniki Parafialnej*¹⁰⁰. Jednakże już w 1975 r. stwierdzono, że kronikę doprowadzono „tylko do 1971 roku”¹⁰¹. Również w 1980 r. wizytator zauważył, że metrykalne „księgi prowadzone są sumiennie, na bieżąco, niestety zaniedbana jest kronika, ale ks. proboszcz zamierza ją uzupełnić...”¹⁰². W czasie następnych wizytacji, w 1985 oraz w 1998 r. r., biskup był zadowolony, że „akta parafialne są uporządkowane, a duplikaty ksiąg proboszcz zaczął pisać po objęciu parafii”¹⁰³.

VI. OBSADA PERSONALNA

Proboszcz — w latach 1525–1821, w parafii Stary Targ pracowało 23 proboszczów (i komendariuszy, czyli zarządców) oraz 9 wikariuszy¹⁰⁴. Natomiast po włączeniu w 1821 r. dawnego Oficjalatu Pomezkańskiego do diecezji warmińskiej do zakończenia II wojny światowej pracowało tutaj 9 proboszczów (i komendariuszy) oraz 32 wikariuszy, w tym błogosławiony ks. Władysław Demski (1919–1923)¹⁰⁵. Natomiast po 1945 r., licząc także ks. Wiktora Gollana (do 1959 r.) tylko siedmiu proboszczów: ks. Arno Hauburg (1959–1965), ks. prał. Antoni Kurowski (1965–1983), ks. Tadeusz Piszczatowski (1983–1988), ks. mgr lic. Andrzej Kuna (1988–1993), ks. Wiesław Paradowski (1993–2001), ks. Tadeusz

⁹⁴ ADP, C 54, *Acta Generali Visitatione (1749–1756)*, k. 753.

⁹⁵ Tamże, C 16, *Compendium... 1647*, k. 49v; *Visitationes... 1647*, s. 141.

⁹⁶ ADP, C 54, *Acta Generali Visitatione (1749–1756)*, k. 753.

⁹⁷ KPST, *Wizytacje kanoniczne*, k. 6v.

⁹⁸ Tamże, k. 13.

⁹⁹ Tamże, k. 24.

¹⁰⁰ Tamże, k. 29.

¹⁰¹ Tamże, k. 33.

¹⁰² Tamże, k. 41v.

¹⁰³ Tamże, k. 48, 58–58v.

¹⁰⁴ J. Wiśniewski, *Kościół i kaplice*, s. 643–644.

¹⁰⁵ W. Zawaadzki, *Duchowieństwo katolickie z terenu obecnej diecezji elbląskiej w latach 1821–1945*, Olsztyn 2000, s. 43 — zestawienie.

Szamatowicz (2001–do dziś). Ponadto, w okresie powojennym proboszcza wspomagało kolejno 9 wikariuszy¹⁰⁶.

Wiadomo powszechnie, że człowiek zawsze szuka sensacji, zwłaszcza w życiu innego człowieka, czy takiej instytucji jak Kościół. Można więc w jakimś sensie zadowolić ciekawość zainteresowanych, podając kilka nieprawidłowych sytuacji w życiu tutejszych proboszczów. Dnia 1 kwietnia 1620 r. oficjał pomezkański w Malborku skierował do ks. Zygmunta Miecznikowskiego, proboszcza starotarskiego (?–1620), dekret oskarżający go o niepodporządkowanie się wcześniejszemu dekretowi z 30 lipca 1619 r., w którym polecono mu oddalić z plebanii kobietę zamężną¹⁰⁷. Inna taka sytuacja wystąpiła, kiedy tutejszym proboszczem był ks. Jerzy Andrzej Lwowski (Leomann) (1671–1794). Został on oskarżony o zaniedbywanie swoich obowiązków duszpasterskich. Dziekan zarzucał mu m.in.: 1. „Jako x. Lwowski Pleban Nowotarski w pustym kościele swoim *venerabile* w samym *Corporale in loco humido* [wilgotne] chowa., ale też *negligentissime Vnable* w murze zamknąwszy przez niedziel 7 albo 8-m. chował. 2. Jako w tymże pustym kościele bez żadnego zamknięcia zostawił, a to dla kluczy, które przed kilku niedziel pogubił, które to *Sanctissimum* dziekan zabrał jadąc do Sztumu, a wracając zwrócił i oddał. 4-to. Jako tenże x. Pleban Nowotarski *die Nativitatis Christi* po odprawioney pierwszey mszy przyszedłszy do Plebanii posłał sobie po gorzałkę do budy wieyskiej, który wypiwszy poszedł na drugą mszę y tak dalsze odprawił nabożeństwo. Jako tego części bywa (...) 6-to. Jako do chorego rzadko tego dnia którego żąda chory idzie, ale drugiego, trzeciego, a pod czas y czwartego dnia y nieuważając czy chory ieiuinio czy nie daie *Communio*, aby drugi raz nie iezdził. 7-mo. Jako *in festo circumcissionis Christi* D. ludzi spowiedzi z wielkim hasłem, trzaskiem y przekłętstwem słuchał, confudował, y drugich niechciał słuchać, o co się lud zalił. Jako niektórych szlacheckiego y prostego stanu ludzi publice z ambony *specificando Personas* lżył, że się mu nie spowiadali, iako to Imci P. Niewieścińskiego z Małżonką, że się w Postolinie spowiadali niemając confidencyi od niego. 9. Jako Plebanie wniwecz spustoszył, obory y budynki Plebanskie, gdyż Inwentarz swoy w komorach, Izdebkach, w sieniach chowa. 10. Jako z kazan iego więcej śmiechu niż zbudowania ludzie odbierają”. Zapewne z powodu tych oskarżeń ks. Lwowski zrezygnował z parafii w Starym Targi i filli nowotarskiej w dniu 12 lipca 1694 r.¹⁰⁸. Warto też zaznaczyć, że w latach 1846–1848 wikariuszem starotarskim był późniejszy biskup polowy w Berlinie (1866–1873) ks. Franciszek Adolf Namszanowski (1820–1900), który dobrze znał język polski. Jako biskup naraził się władzom pruski, zajmując ugodowe stanowisko wobec dogmatu o nieomyślności papieża (choć w trakcie obrad był jego przeciwnikiem), ogłoszonego na *Vaticanum I*, co spowodowało zniesienie or-

¹⁰⁶ J. Wiśniewski, *Kościół i kaplice*, s. 645; *Spis parafii i duchowieństwa diecezji elbląskiej na rok 2005*, Elbląg 2005, s. 126, 161.

¹⁰⁷ ADP, C 7, *Liber actorum...* 1615–1621, k. 105.

¹⁰⁸ Tamże, C 25, *Acta acticata...* 1694, k. 123–125 — 11 maja 1694 r.; tamże, C 27, *Acta acticata...* 1694–1696, k. 2 — 12 lipca 1694 r. zapisano: *resignat Ecclesiam Starotargensis et Noetargensis Filialem Lwowski*.

dynariatu połowego¹⁰⁹. W czasie wizytacji biskupiej w 1959 r., biskup T. Wilczyński zalecił proboszczowi, aby „świeższe komunikanty konsekrowano i aby nie konsekrowano zbyt dużej ilości komunikantów, które w cyborium ulegają zbutwieniu. Natomiast o proboszczu parafii odnotował co następuje: ks. prob. Arno Hauburg, ks. młodziutki, mimo braku dłuższej praktyki wikariuszowskiej z racji braku księży w diecezji — nie tylko w zupełności daje sobie radę na samodzielnym stanowisku duszpasterskim, ale odznacza się dużą zaradnością gospodarczą i troskliwością o wszystkie kościoły i całą własność parafialną. Odznacza się też kapłańską gorliwością duszpasterską i nie tylko, podtrzymuje dobry stan duchowy parafii. Parafianie bardzo pozytywnie oceniają wszelkie dobre wysiłki w pracy proboszczu pisał w 1964 r. biskup J.W. Oblak: „W życiu osobistym i w pracy parafialnej cechuje go zawsze postawa kapłańska i kulturalna”¹¹¹. W 1965 r. nastąpiła zmiana proboszcza w parafii czego nie akceptowali wierni, dlatego ks. dziekan w czasie wizytacji zapisał: „Po burzliwych przejściach związanych z wprowadzeniem nowego ks. proboszcza w osobie ks. Antoniego Kurowskiego, dzięki cierpliwości i taktowi ks. proboszcza, w parafii nastąpiło uspokojenie, chociaż jeszcze kilka osób stroni od kościoła parafialnego, udając się na Msze św. do sąsiednich parafii”¹¹². Natomiast biskup J. Drzazga, dnia 20 kwietnia 1970 r., konstatawał: „Księdzu Proboszczowi [Antoniemu Kurowskiemu] wyrażam słowa uznania za piękną, pełną poświęcenia pracę duszpasterską i gospodarczą w parafii, za zdobycie zaufania wiernych, za zgodną współpracę z wikariuszem”. Natomiast dwa lata później, Wizytator Księży Dziekanów — Zygmunt Geneja informował: „po wstrząsie, który parafia przeżyła przed kilku lat, nie ma już śladu”¹¹³. Podobnie pisał wizytator w 1980 r.¹¹⁴. Wizytator, kończąc wizytację w parafii w 1998 r. podziękował ks. W. Paradowskiemu „za jego niezwykle gorliwą i ofiarną pracę duszpasterską nie tylko w tej parafii, ale również i na poprzedniej placówce w Waplewie Wielkim, gdzie wybudował piękną nowoczesną plebanię”¹¹⁵.

Wikariusz, zatrudniany przez proboszcza w okresie przedrozbiorowym, był wynagradzany z kasy proboszczowskiej, ponieważ nie posiadał on żadnej fundacji. Korzystał jednakże z 5 florenów dodatku, który pochodził z fundacji zmarłego ks. Dawida Kiwaczyńskiego¹¹⁶. Od chwili objęcia probostwa przez księdza A. Kurowskiego (1965 r.) współpraca z kolejnymi wikariuszami układała się bardzo dobrze¹¹⁷. Tak samo było za ks. Tadeusza Piszczatowskiego, którego wikariusz ks. Piotr Szpajewski chwali „przed wieczorem”¹¹⁸.

¹⁰⁹ M. Borzyszkowski, *Namszanowski Franciszek Adolf*, w: SBKW, Olsztyn 1996, s. 171–172; W. Zawadzki, *Duchowieństwo katolickie*, s. 256.

¹¹⁰ KPST, *Wizytacje kanoniczne*, k. 6–7.

¹¹¹ Tamże, k. 11v.

¹¹² Tamże, k. 13v.

¹¹³ Tamże, k. 24v, 26v.

¹¹⁴ Tamże, k. 45.

¹¹⁵ Tamże, k. 60v.

¹¹⁶ ADP, C 67, *Descriptio dioecesis... 1785*, k. 272–273.

¹¹⁷ KPST, *Wizytacje kanoniczne*, k. 26v.

¹¹⁸ Tamże, k. 52–52v.

Organista — wprawdzie w 1647 r. zaznaczono, że w kościele znajdowały się organy, ale nie wzmiankowano organisty i jego uposażenia. Był nim zapewne miejscowy nauczyciel, wynagradzany od uczestnictwa np. w pogrzebie¹¹⁹. Według opisu parafii z 1785 r., tutejszy organista „Adalbertus Berkowski” posiadał następujące uposażenie: 10 korców żyta od gburów, 36 florenów z kasy kościelnej w Starym Targu, 10 florenów z kasy kościelnej w Nowym Targu oraz 2 floreny z prowizji fundacji zmarłego ks. D. Kiwaczyńskiego¹²⁰. Biskup wizytator, w dniach 3–4 października 1959 r. napisał: „Odbudowano spaloną organistówkę, której pełne wykończenie uzależnione zostało od potrzeb parafii”¹²¹. W czasie wizytacji biskupa Jana W. Obłąka w dniach 9–11 maja 1964 r. odnotowano, że w parafii był zatrudniony organista „Jan Ścisłowski”¹²². Tymczasem w 1967 r. funkcję tę pełnił „Stanisław Borzym”, który posiadał odpowiednie kwalifikacje¹²³. Jednakże już w 1970 r. ponownie wzmiankowano organistę Jana Ścisłowskiego (też w 1972 r.), „a mieszkający we własnym domu, wywiązuje się ze swoich obowiązków należycie”¹²⁴. Przed 1972 r. „wyremontowano organy, dodając 2 nowe głosy”¹²⁵. W 1975 r. organista parafialny, który zajmował odpowiednie mieszkanie, zarabiał 1.300 złotych (gospodyni 1.000). Wizytator zapisał także: „Organista dobry fachowiec, pobudował w Starym Targu siedzibę na poziomie Europy Zachodniej. Ma dwie córki”¹²⁶. W czasie wizytacji w 24 sierpnia 1980 r. odnotowano, że „organista Włodzimierz Lempek mieszka na plebanii. Gra dobrze i prowadzi chór”¹²⁷. Wysokość wynagrodzenia organisty, który był ubezpieczony i korzystał z mieszkania na plebanii, w 1985 r. wynosiła 10.800 złotych (gospodyni 6.000)¹²⁸. W 1985 r. wizytator w następujących słowach określił posługę organisty: „p. Włodzimierz Lempek, lepszy muzyk niż człowiek, co nie oznacza, że jest muzykiem fenomenalnym (ukończył szkolenie diecezjalne za czasów księdza Jankowskiego PS. „Lewkowicza”)¹²⁹. Obecnie parafia zatrudnia organistę, którego nazwisko „nie ujawnił” wizytator parafii biskup J. Wysocki, w czasie wizytacji w 1998 r.¹³⁰.

Nauczyciel — W 1647 r. *rector* szkoły posiadał uposażenie — *solarium* ze wszystkich wsi parafii, wynoszące 20 florenów i 8 korców pszenicy, a także pobierał opłatę 15 groszy z pogrzebu dorosłego i 6 groszy od mieszkańców niższej warstwy społecznej — *tenuioribus*. Z tego wynika, że tutejszy nauczyciel, tak jak wielu innych parafiach, pełnił funkcję organistowskie w kościele¹³¹. W aktach wizytacji z 9 maja 1749 r. zapisano, że szkołę w której mieszkał organista, remontowali parafianie, a gburzy starotarscy grodzili ogród do niej należący — *ad*

¹¹⁹ ADP, C 16, *Compendium... 1647*, k. 49v; *Visitationes... 1647*, s. 141.

¹²⁰ ADP, C 67, *Descriptio dioecesis... 1785*, k. 272–273.

¹²¹ KPST, *Wizytacje kanoniczne*, k. 5v.

¹²² Tamże, k. 8v–9.

¹²³ Tamże, k. 15.

¹²⁴ Tamże, k. 22v, 26v.

¹²⁵ Tamże, k. 25v.

¹²⁶ Tamże, k. 33v.

¹²⁷ Tamże, k. 41v.

¹²⁸ Tamże, k. 49.

¹²⁹ Tamże, k. 52v.

¹³⁰ Tamże, k. 54v–60v.

¹³¹ ADP, C 16, *Compendium... 1647*, k. 49v; *Visitationes... 1647*, s. 141.

illam habet Hortum, quem Coloni Starotargen circumsepiunt. Uposażenie organisty-nauczyciela było wówczas następujące: każdy kmieć (gbur) ze Starego Targu, Trop i Ramot przekazywał mu wiertel pszenicy i każdy gbur starotarski płacił kwartalnie przez cały rok — *per Annum* 6 groszy, a pozostali mieszkańcy po 4 grosze. Wynagrodzenie, które otrzymywał z kościoła było takie jak zostało uzgodnione w kontrakcie zatrudnienia¹³². Zapewne tak było aż do ustawy pruskiej *Schul-Ordnung* z 11 grudnia 1845 r., kiedy ściśle określono wynagrodzenie w naturze i gotówce, które nauczyciel miał otrzymywać od proboszcza, ponieważ koszty jego przeprowadzki pokrywała gmina¹³³. Proces przyjmowania szkół przez państwo pruskie postępował w związku z germanizacją.

Zakrystianin — Dnia 5 maja 1724 r. biskup polecił, aby tak jak to było w zwyczaju oraz wynikało ze zobowiązań w innych parafiach, zatrudniono zakrystianina i kopacza — *Sacristianum et Fossorem tumultorum*, a obowiązkiem ich utrzymania należało obciążyć wszystkie wsie *vulgo pasturskie*¹³⁴.

VII. DUSZPASTERSTWO

W 1647 r., w parafii starotarskiej do Komunii św. wielkanocnej przystąpiło 100 osób¹³⁵. Według zapisu wizytatora z 9 maja 1749 r. na terenie tej parafii było około 50 osób zobowiązanych do spowiedzi wielkanocnej — *Parochia Starotargen homines Catholicos pro Confessione Paschali numerus circiter Quingenti 50*. Wierni korzystali wówczas z dwóch konfesjonałów, które były usytuowane w kościele¹³⁶. Wówczas też w świątyni starotarskiej odprawiano *Missae Sacrificiis*, według porządku obowiązującego w parafiach w każde święto i niedzielę, a także ferie, czyli dni powszednie, jak również inną Służbę Bożą¹³⁷. Natomiast dziewczęta i chłopcy byli pouczeni o podstawach wiary — *instruuntur Pueri et Puella per Doctrinam Catehisticam* w każdą niedzielę i święto, na równi ze starszymi¹³⁸. Według opisu diecezji z około 1785 r. na terenie całej parafii (z filią Nowy Targ) mieszkało 1300 katolików — 660 kobiet i 640 mężczyzn oraz 20 protestantów¹³⁹. Natomiast w samym Starym Targu i majątku, w 1871 r. odnotowano 1165 mieszkańców, w 1905 r. — 1155 osób, a w 1910 r. — 1135 mieszkańców, wśród których było 997 katolików i 124 ewangelików. W tej grupie osób, 378 uznawało język niemiecki za ojczysty, a 757 język polski, chociaż nie odnotowano ich wyznania. Biorąc natomiast pod uwagę obszar całej parafii, w 1910 r. mieszkało tutaj 185 ewangelików oraz 2.646 katolików, czyli 2.831 osób — w tej populacji 659 osób uznawało język niemiecki za ojczysty, a 2.501 osób za taki uznało język

¹³² ADP, C 54, *Acta Generali Vistitatione (1749–1756)*, k. 758.

¹³³ J. Wiśniewski, *Szkoły elementarne w parafii Tychnowy-Sraszewo na Powiślu w XIX w., w: tenże, Pomezania. Z dziejów kościelnych*, Elbląg 1996, s. 332–335.

¹³⁴ ADP, C 38, *Decreta 1724–1730*, k. 103v.

¹³⁵ Tamże, C 16, *Compendium... 1647*, k. 49v; *Visitationes... 1647*, s. 141.

¹³⁶ ADP, C 54, *Acta Generali Vistitatione (1749–1756)*, k. 750.

¹³⁷ Tamże, k. 758.

¹³⁸ Tamże, k. 758, 761.

¹³⁹ Tamże, C 67, *Descriptio dioecesis... 1785*, k. 272–273.

polski. Tymczasem dziesięć lat później, czyli 11 lipca 1920 r., tylko we wsi parafialnej, czyli w Starym Targu, 404 osoby uznawało niemiecki za ojczysty, a 426 osób język polski. Natomiast w 1920 r. na terenie parafii starotarskiej mieszkało 331 ewangelików i 2.597 katolików¹⁴⁰. Zatem w parafii Stary Targ pożądana była znajomość języka polskiego przez każdego duszpasterza. Pod koniec XVIII w. w tutejszej parafii (z filią) kazania głoszone wyłącznie w języku polskim¹⁴¹. Już w 1749 r. zapisano, że ambona w świątyni parafialnej była pomalowana i poślōcona, dlatego prezentowała się jako dobre dzieło, będąc stosownie usytuowana¹⁴².

W okresie powojennym, dnia 25 listopada 1957 r. dziekan odnotował liczbę 2.800 parafian. Natomiast biskup Tomasz Wilczyński, odwiedzający parafię 3–4 października następnego roku, informował o „2 1/2 tysiącach wiernych”. Tak natomiast pisał o „stanie religijnym parafii”: „Ludność przeważnie miejscowa, a nie napływowa. Wszystkie nabożeństwa okresowe są odprawiane. Z wad należy wymienić rozpowszechnione pijaństwo”. Wizytator podkreślał ofiarność wiernych oraz oryginalny zwyczaj składania ofiar na biednych w pierwsze piątki miesiąca. Wreszcie wskazał na „żywą religijność eucharystyczną”¹⁴³. W tym czasie, czyli okresie walki PRL z Kościołem w Polsce, biskup wizytator pisał: „zachęcałbym do przyzwyczajania ludzi — rodziców do katechizacji domowej. Należy, za wszelką cenę, zaopatrzyć rodziców w dobre podręczniki katechetyczne, które w tej chwili jeszcze można zdobyć, a nie wiadomo jak będzie później. Katechizacji rodziców nie zastąpi największy wysiłek księdza w nauczaniu szkolnym”¹⁴⁴. Pięć lat później, czyli 11 maja 1964 r., biskup J.W. Obłak pisał, że parafia liczyła 2.600 wiernych oraz rodzinę protestancką i prawosławną. Podkreślił także, że „wierni są bardzo przywiązani do Kościoła katolickiego, a życie religijne jest bardzo rozbudowane (...) i w ważniejsze święta wierni licznie przystępują do sakramentów św.”, bowiem w ciągu roku „rozdaje się około 200.000 komunii św.” Wówczas także frekwencja we Mszy św. niedzielnej była bardzo dobra. Jednocześnie wskazał na szerzące się pijaństwo „zwłaszcza wśród pracowników PGR-ów”. Już wówczas, po usunięciu nauczania religii ze szkół, katechizowano w trzech punktach, czyli w kościołach, przy 98% frekwencji dzieci, „ale uczęszczają nie zawsze regularnie i z tego powodu mają dość duże braki w znajomości katechizmu i biblii”¹⁴⁵. W 1966 r. potwierdzono istnienie tych samych punktów katechetycznych, w których uczyli księża: proboszcz i wikariusz. Wówczas w niedziele i święta księża odprawiali 5 Mszy św. — trzy w Starym Targu i po jednej w dojazdach, w których uczestniczyło 80% wiernych (sic!). W ciągu roku wydawano wówczas ok. 35.000 komunii św. Jednakże „największą bolączką parafii” był szerzący się alkoholizm oraz praca w dni świąteczne¹⁴⁶. Rok później informowano, że frekwencja wiernych na Mszach św. wynosiła 70% (w filiach ponad 80%), a w ciągu roku rozdano ok.

¹⁴⁰ *Der Kreis Stuhm*, Bremervörde 1975, s. 286.

¹⁴¹ ADP, C 67, *Descriptio dioecesis... 1785*, k. 274–275.

¹⁴² Tamże, C 54, *Acta Generali Visitatione (1749–1756)*, k. 750.

¹⁴³ KPST, *Wizytacje kanoniczne*, k. 3v, 5v–6.

¹⁴⁴ Tamże, k. 6–6v.

¹⁴⁵ Tamże, k. 10v.

¹⁴⁶ Tamże, k. 13.

26.000 komunii św. Proboszcz ubolewał wówczas nad „pracą w niedzielę i święta, wykonywaną bez koniecznej potrzeby przez niektórych wiernych”. Tymczasem trzy lata później, w 1969 r., na Mszę św. chodziło 1.237 parafian, czyli 44% przy liczbie 2.800 wiernych, ale rozdawano aż 31.200 komunii św. w ciągu roku. Odnotowano także 90% dzieci, uczęszczających na religię, gdy pięć lat wcześniej na katechizacje dochodziło prawie 98% uczniów szkół podstawowych¹⁴⁷. W czasie wizytacji biskupa Józefa Drzazgi w dniach 18–20 kwietnia 1970 r., w 60% wspólnotę parafii starotarskiej tworzyła ludność autochtoniczna. Księża nadal odprawiali 5 Mszy św. w niedzielę i święta, chociaż część parafian „pracuje wówczas na polu i w ogrodach”. Religii nauczano nadal w trzech punktach: w Starym Targu, Nowym Targu i Waplewie Wielkim¹⁴⁸. Jeszcze w 1972 r. dziekan obliczał stan parafii na 2.500, których „życie religijne” było „starokatolickie”, wyrażające się w dobrej frekwencji na Mszy św. i nabożeństwach oraz częstej komunii św. (ok. 30 tys.). Tak było również w 1973 r.¹⁴⁹ W związku z tym, w czasie wizytacji biskupiej 26 października 1975 r., wizytator chwalił parafian za „rozwinęte życie eucharystyczne, odpowiedzialność za sprawy Kościoła”, ale wskazywał na ciągle te same wady: „wady to pijaństwo i praca w niedzielę”. Wówczas we Mszy św. niedzielnej uczestniczyło 1700 wiernych, przy liczbie 2.750 parafian, co stanowiło aż 61,8% całości (sic!), a uczestniczący we Mszach św. przyjęli od 28.650 do 33.500 komunii św. w ciągu roku. Mimo to, biskup Julian Wojtkowski odnotował, że w zakresie budzenia powołań brakowało rezultatu. Księża nadal uczyli w 3 punktach, do których uczęszczało ok. 90% dzieci z 4 szkół. Ponadto, w parafii katechizowano młodzież dojeżdżającą, internatową i przed-szkolaków. Jednakże wówczas wizytator zaznaczył, że „w ciągu ostatniego pięcioletnia 92 rodziny wyemigrowały do RFN, a liczba chrztów spadała blisko do połowy w ciągu ostatnich 20 lat (...) Nie ma kto nosić chorągwi, feretronów”¹⁵⁰. Również w czasie wizytacji biskupa J. Glempa w 1980 r. wskazywano na stałe wady parafian, czyli „pijaństwo i nieposzanowanie święta”, ale „pozostali wierni bardzo licznie przystąpili do Stołu Pańskiego”. Księża uczyli w 3 salach katechetycznych, po 22 godziny tygodniowo¹⁵¹. Pięć lat później, w 1985 r., potwierdzono stałe wady tutejszych parafian, czyli pijaństwo i obojętność religijną, wykazując że w niedzielnych Mszach św. uczestniczyło około 1.196 wiernych, czyli ok. 43%, dlatego wizytator konstatawał: „religijność przeciętna, w samym Starym Targu może większa, specjalnych cnót nie można wskazać”¹⁵². Przed tą wizytacją biskupią (1985) pojawiły się w kościele nowe nabożeństwa: nowenna do Matki Bożej Nieustającej Pomocy i nabożeństwo do Miłosierdzia Bożego, a w zakresie nauczania religii nic się nie zmieniło¹⁵³. W 1992 r., w czasie erygowania diecezji elbląskiej, parafia Stary Targ liczyła 2.100 katolików, w 1996 r. — 2.100 wiernych, dwa lata później (1998) podano, że na terenie parafii mieszkało 1910 katolików,

¹⁴⁷ Tamże, k. 15, 19.

¹⁴⁸ Tamże, k. 22.

¹⁴⁹ Tamże, k. 24, 26, 29–29v.

¹⁵⁰ Tamże, k. 30–30v, 32, 37–38.

¹⁵¹ Tamże, k. 40, 42.

¹⁵² Tamże, k. 46v.

¹⁵³ Tamże, k. 47v–48.

natomiast w 2005 r. — 1.800 wiernych¹⁵⁴. W 1998 r. biskup określił religijność parafian jako tradycyjną, która „przejawia się głównie w tzw. pobożności, czyli praktykach religijnych, brak autentycznej formacji chrześcijańskiej, chociaż ludzie są tutaj bardzo przywiązani do Kościoła, bardzo czuli na ludzką biedę i ofiarni”. Wówczas 30% wiernych chodziło regularnie na Mszę św., spowiadając się 2 razy w roku. Biskup ubolewał nad tym, że młodzież odchodzi od Kościoła, „przyjmuje pogański styl życia, nie licząc się z Bożymi przykazaniami”. Proboszcz, bez wikariusza, odprawiał 4 Msze św., w tym dwie w filiach, a „duszpasterstwo prowadzone jest zasadniczo metodą tradycyjną”. Po 1990 r., po powrocie religii do szkół, 2 katechetki świeckie prowadzą zajęcia z religii w SP w Starym i Nowym Targu, w których uczestniczyło 100% dzieci¹⁵⁵. W 1998 r. biskup wizytator zachęcał proboszcza, aby skierował duszpasterstwo na nowoczesne tory, uaktywniając laikat, czyli świeckich wiernych, których należy zachęcić do wytrwałej pracy na rzecz tej wspólnoty parafialnej¹⁵⁶.

W 1744 r. kościół w Starym Targu otrzymał *Indulgentiae pro Festo Transfigurationis Dni Nri Jesu Xti*, którego uzyskanie można było przenieść na niedzielę, przypadającą po tej uroczystości, a dokładnie na czas od pierwszych nieszporów w sobotę do zachodu słońca w niedzielę — *a primis Vesperis usque ad occasum solis Dicit assignavit*. Ten przywilej ogłosił oficjał pomezkański — *Rmo Officio Consistoriali Pomesanien* z polecenia Stolicy Apostolskiej. Tego samego roku kościół uzyskał, oprócz wyżej wzmiankowanego odpustu — *pariter praefate Ecclesia Indulgentias*, inny odpust nadany przez Stolicę Apostolską na dzień odpustu parafialnego świętych Apostołów Szymona i Judy Tadeusza — *pro Festo Tutelarium scilicet SS. Apostolorum Simonis et Judae*. Natomiast trzeci odpust *pro eliberanda e purgatorio* został udzielony tego samego roku ołtarzowi głównemu tej świątyni, czyli ołtarzowi głównemu¹⁵⁷. Wprawdzie w czasie wizytacji 9 maja 1749 r. informowano o tym, że data konsekracji kościoła nie była znana, ale jego rocznicę obchodzono w pierwszą niedzielę października wraz z wszystkimi kościołami diecezji pomezkańskiej — *Anniversariam Dedicacionis Diem celebrat Ima Dominica 8bris una cum aliis Ecclesiis Diaecesis Pomesanien*¹⁵⁸. Tymczasem w 1785 r. była mowa o odpuście — *indulgentias* wyłącznie w święto Przemienienia Pańskiego¹⁵⁹. Warto podkreślić, że po przebudowie świątyni parafialnej w 1906 r. nie zmieniono ani jej tytułu, ani przywileju odpustowego przywiązanego do ołtarza głównego. Został on „poświęcony w Uroczystość Przemienienia Pańskiego 1906 r.,” jak stwierdził biskup J. Wysocki¹⁶⁰. W trakcie wizytacji w 1998 r. biskup wzmiankował, że „odbywają się tutaj odpusty z wielkim udziałem wiernych

¹⁵⁴ Schematyzm diecezji elbląskiej. Rok 1992, Elbląg 1992, s. 69; *Spis duchowieństwa i podział administracyjny diecezji elbląskiej 1996*, Elbląg 1996, s. 125; KPST, *Wizytacje kanoniczne*, k. 56; *Spis parafii i duchowieństwa diecezji elbląskiej. Rok 2003*, Elbląg 2002, s. 280; *Spis parafii i duchowieństwa diecezji elbląskiej na rok 2005*, Elbląg 2005, s. 126.

¹⁵⁵ KPST, *Wizytacje kanoniczne*, k. 56.

¹⁵⁶ Tamże, k. 58v.

¹⁵⁷ ADP, C 54, *Acta Generali Vistitatione (1749–1756)*, k. 749–750.

¹⁵⁸ Tamże, k. 749.

¹⁵⁹ Tamże, C 67, *Descriptio dioecesis... 1785*, k. 272.

¹⁶⁰ KPST, *Wizytacje kanoniczne*, k. 58v.

6 sierpnia. Wiąże się to z przekazem tradycji o panującej tutaj przed wiekami zarazie, o ślubie złożonym przez parafian, zażegnaniu klęski i wdzięczności Panu Bogu za przemianę — cud ocalenia¹⁶¹.

W Starym Targu, w 1647 r., jak w wielu innych parafiach nie było szpitala¹⁶². Wprawdzie w czasie wizytacji 9 maja 1749 r. wizytator zaznaczył, że w parafii nie ma żadnego przytułku ubogich — *in hac Parochia nullum est Xenodochium*, ale przy kościele parafialnym stał domek zbudowany jako noclegownia dla ubogich — *Domuncula pro reclinatorio Pauperum aedificata*. Nie posiadał on jednak żadnego uposażenia i wymagał już naprawy¹⁶³. *Xenodochium*, w którym mieszkał mężczyzna i 3 kobiety, utrzymywało się z jałmużny, którą uzupełniało 6 florenów, pochodzących z prowizji kapitału lokowanego w dobrach Krastudy przez zmarłego plebana starotarskiego ks. Dawida Kiwaczyńskiego¹⁶⁴. W protokole wizytacji z 26 października 1775 r. pojawiła się informacja o duszpasterstwie charytatywnym, prowadzonym w tej parafii, które polegało na spotkaniach formacyjnych 6 członków zespołu, dniach chorych oraz odwiedzinach chorych w szpitalu lub sanatorium. Biskup wizytator zapisał jednak: „Wykazu potrzebujących nie ma” (...) „Młodzieżowego zespołu charytatywnego nie ma”¹⁶⁵. Tymczasem, dziesięć lat później, zespół charytatywny tworzyły 4 osoby, które rozdawały dary napływające z za granicy¹⁶⁶.

VIII. INNOWIERCY

Jeszcze w 1647 r. wizytator parafii Stary Targ nie wskazał na mieszkających tutaj innowierców¹⁶⁷. Podobnie było wówczas w Nowym Targu. Zatem na terenie parafii i jej filii nie było żadnych innowierców, a także nie mieszkał tutaj minister, ani nauczyciel „heretycki”¹⁶⁸. Natomiast, w 1700 r., wizytator zapisał, że *in utraque Parochia*, czyli na terenie parafii Stary Targ i jej filii w Nowym Targu, mieszkało około 115 *Haereticorum*. Jednakże wszyscy parafianie chrzcili dzieci i zawierali małżeństwa — *qui tamen in Parochia baptisantur et Matrimonila i copulantur* przed miejscowym proboszczem¹⁶⁹. W dniu 1 grudnia 1910 r. odnotowano, że na terenie parafii Stary Targ mieszkała następująca liczba ewangelików: w Starym Targu i majątku — 124, w Waplewie Wielkim i Telkwicach — 14, w Kątkach — 9, w Nowym Targu — 27, w Krastudach — 6, w Dziewięciu Włókach — 11, w Ramotach — 4, Miniętach — 22, w Tropach — 23, czyli 240 ewangelików. Natomiast dnia 16 czerwca 1925 r. wspólnota ta wzrosła do 633 wyznawców ewangelickich¹⁷⁰. Mieszkający na tym terenie luteranie w 1924 r. otrzymali własną

¹⁶¹ Tamże, k. 58v.

¹⁶² ADP, C 16, *Compendium... 1647*, k. 49v; *Visitationes... 1647*, s. 141.

¹⁶³ ADP, C 54, *Acta Generali Visitatione (1749–1756)*, k. 755.

¹⁶⁴ Tamże, C 67, *Descriptio dioecesis... 1785*, k. 272–273.

¹⁶⁵ KPST, *Wizytacje kanoniczne*, k. 33.

¹⁶⁶ Tamże, k. 47.

¹⁶⁷ ADP, C 16, *Compendium... 1647*, k. 49v; *Visitationes... 1647*, s. 141.

¹⁶⁸ ADP, C 16, *Compendium... 1647*, k. 50; *Visitationes... 1647*, s. 143.

¹⁶⁹ ADP, C 31, *Visitatio Potocki 1698–1700*, k. 986.

¹⁷⁰ *Der Kreis Stuhm*, s. 291–292.

wspólnotę wyznaniową, która przystąpiła do budowy kościoła i plebanii, ponieważ osiadł tutaj pastor Michalik. Dnia 1 listopada 1928 r., czyli w chwili erygowania w Starym Targu parafii ewangelickiej, liczyła ona ponad pół tysiąca wyznawców. Świątynię ewangelicką poświęcono 26 września 1929 r., dokładnie w 300-setną rocznicę rozejmu ze Szwedami¹⁷¹. Warto zaznaczyć, że tutejsi ewangelicy mogli posyłać swoje dzieci do szkół ewangelickich, które jednak były położone poza terenem parafii katolickiej, chociaż w Krastudach funkcjonowała tzw. *paritatische Schule*, czyli szkoła równoprawna (*simultanna*). Jednakże w każdej z 4 szkół katolickich, istniejących na terenie parafii: Stary Targ, Nowy Targ, Tropy i Waplewo-Ramoty uczyły się zarówno dzieci katolickie i ewangelickie — np. w 1932 r. do tych szkół uczęszczało 60 ewangelików i 351 katolików, co wynikało z proporcji wyznaniowych¹⁷². Po drugiej wojnie światowej wspólnota protestancka uległa rozproszeniu na skutek migracji ludności, często przymusowej. Obecnie na terenie parafii odnotowano 4 prawosławnych i 4 Świadków Jehowy¹⁷³.

* * *

Uroczystości organizowane przez wspólnoty lokalne, w czasie których wspomina się ważne wydarzenia z przeszłości, służą budowaniu więzi międzyludzkiej mieszkańców danej miejscowości czy większego terenu. W tym przypadku jest nim parafia Stary Targ, a zwłaszcza świątynia parafialna, wokół której zgromadzili się jej mieszkańcy. To także chwila, która sprzyja budowaniu mostu, spinającego to co terazniejsze z tym co działo się tutaj w ciągu minionych wieków. W ten sposób dzisiejsi obywatele tej społeczności wzrastają w patriotyzmie, czyli w szczególnym umiłowaniu tego skrawka ziemi, na którym żyją, a także przyjęcia za własne jego całego dziedzictwa. Należy podkreślić, że wszystkich mieszkańców tej ziemi, którzy związali z nią swoje życie, łączyła wiara w Boga, chociaż niektórzy z nich obierali inną niż katolicy drogę i formę służenia Jemu. Mimo to, wszyscy wycisnęli wyraźne piętno swojej egzystencji w historii tego regionu. Natomiast obecni mieszkańcy, którzy przybyli z różnych stron Polski, integrując się z ludnością autochtoniczną, która niemal w całości pozostała na ziemi ojców, budują terazniejsze oblicze tej społeczności. Temu wysiłkowi towarzyszy im to co zbudowali ich poprzednicy tutaj mieszkający. Ważnym, widocznym, materialnym symbolem tego wszystkiego jest świątynia parafialna, która stanęła w tej miejscowości około 800 lat temu. Później kilkakrotnie wznoszona na tym samym miejscu od nowa, w 1906 r. otrzymała kształt, który podziwiamy, służąc kolejnym pokoleniom. Troska wiernych o tę świątynię jest wyrazem troski o całe to dziedzictwo, które było budowane przez wieki. Ten jubileusz to hołd składany tym, którzy zbudowali ten kościół, tworząc to dziedzictwo, a zachęta dla obecnych mieszkańców, aby wzbogaciwszy je przekazali następnym pokoleniom.

¹⁷¹ Tamże, s. 149.

¹⁷² Tamże, s. 158–159.

¹⁷³ *Spis parafii...* 2003, s. 280.